

4/5

מדינת ישראל

גנזך המדינה

משרד החברה הממשלתית לחירות

מס' תיק

יהודה ושומרון

מס' חובת 45

4102 - 6/91

מס' תיק מקורי 10/3

שט זניק יהודה ושומרון

מס' חובת 1766/3-7

מס' חובת פריט: 0006577

תאריך הדפס: 13/11/2018

מס' חובת: 3-315-10-10

מחלקת תכנון
מפית/מבני

מועצה מקומית מעלה אפריים

טיילת ופארק מעלה אפריים שלב ב'

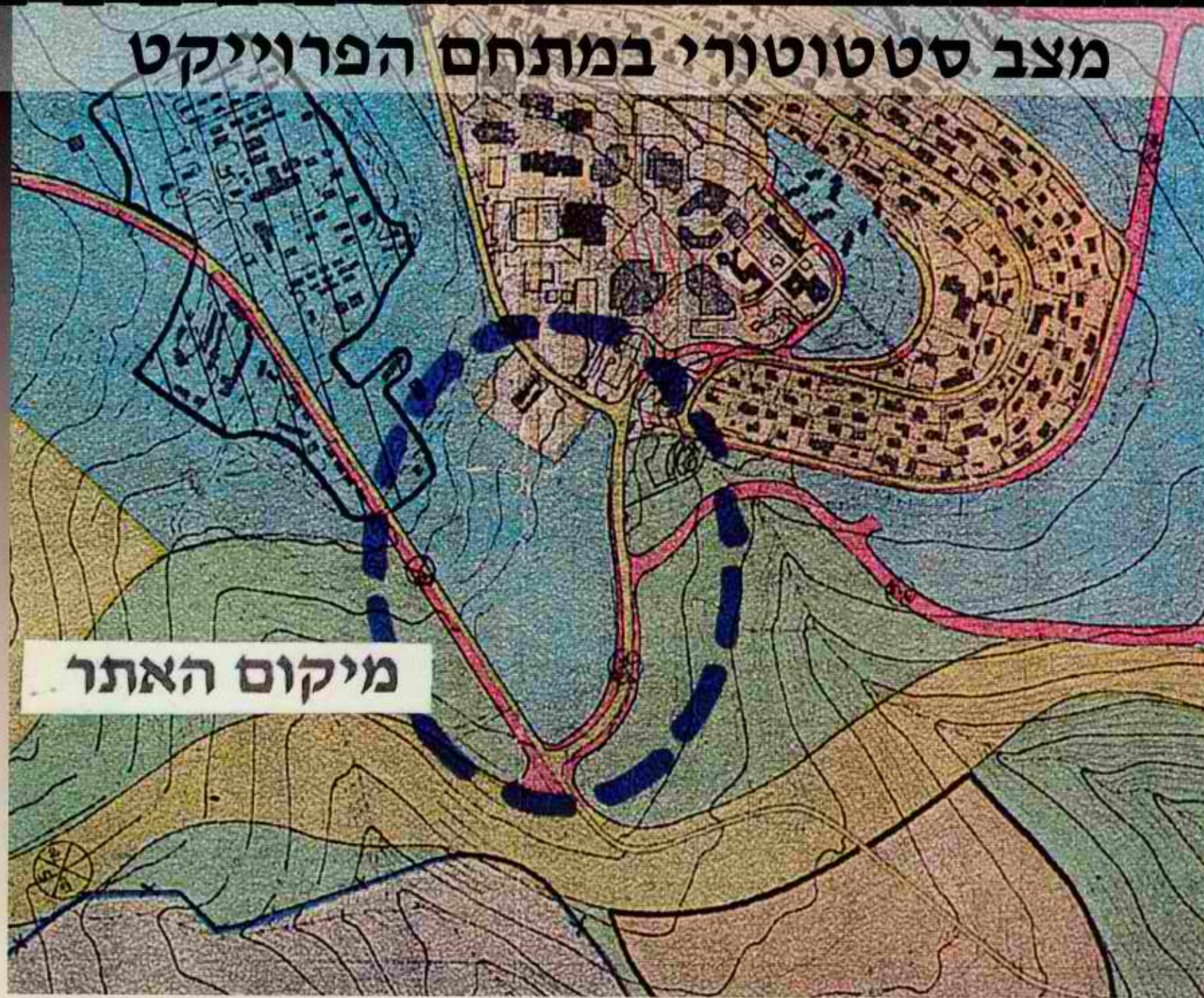
יגאל לוי
אדריכלים ומתכנני ערים
YIGAL LEVI
ARCHITECTS & TOWN PLANNERS

מיקום הטיילת והפארק

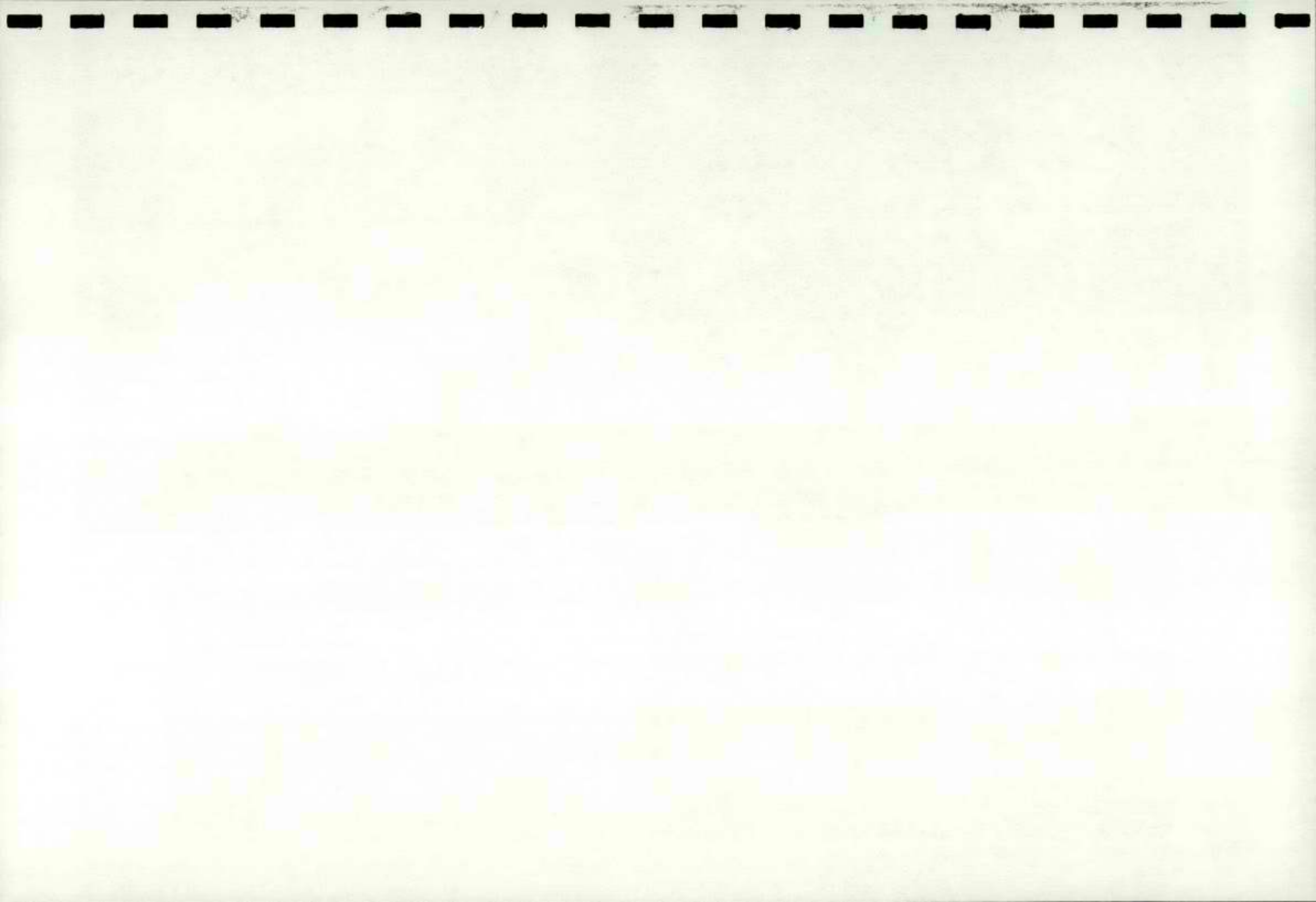
מצב סטטוטורי במתחם הפרוייקט

מיקום האתר

תוואי טיילת - מצב קיים (לאחר ביצוע)

תוואי טיילת - מצב קיים (לאחר ביצוע)

תוואי טיילת - מצב קיים (לאחר ביצוע)

תוואי טיילת - מצב קיים (לאחר ביצוע)

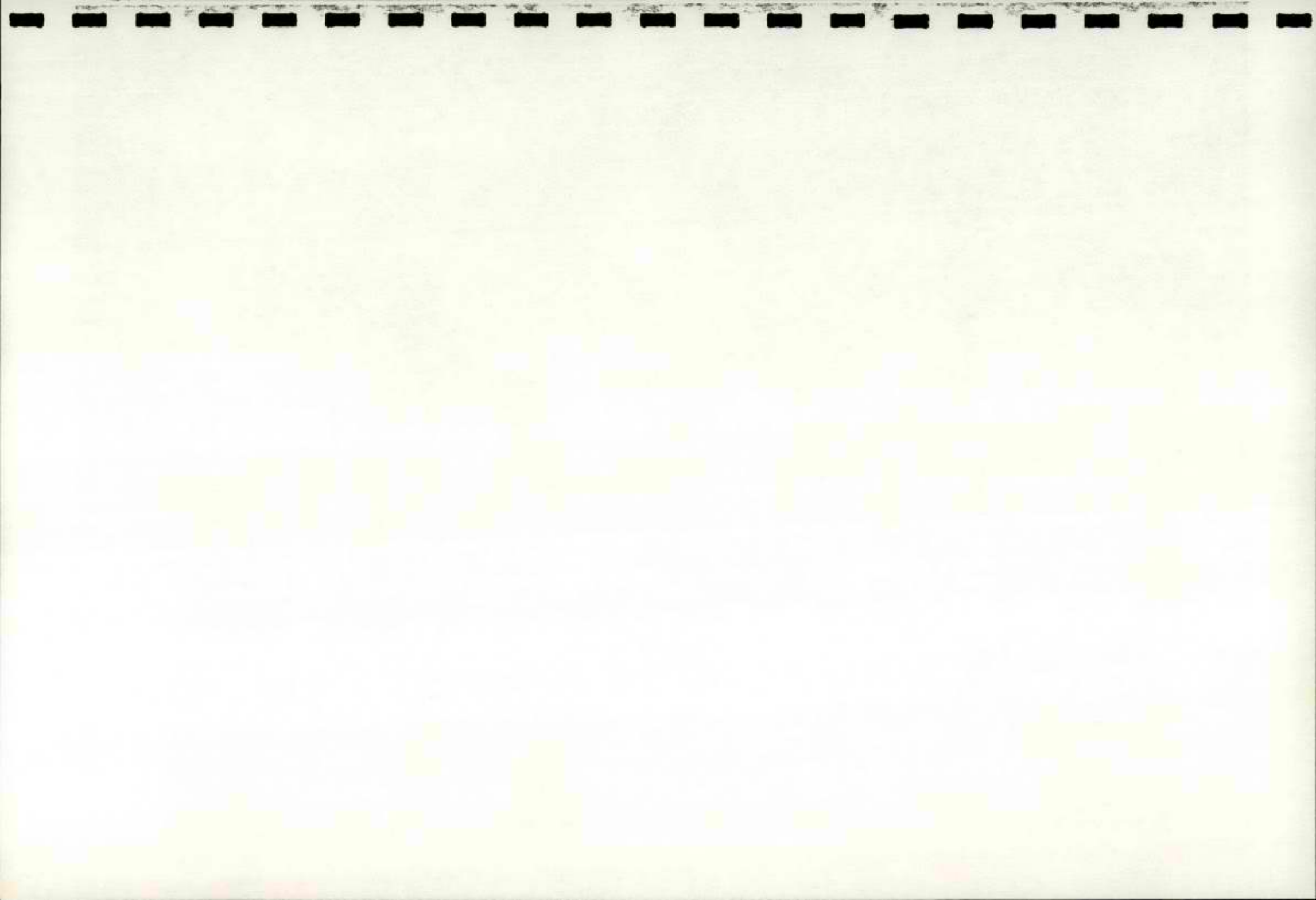

תוואי טיילת - מצב קיים (לאחר ביצוע)

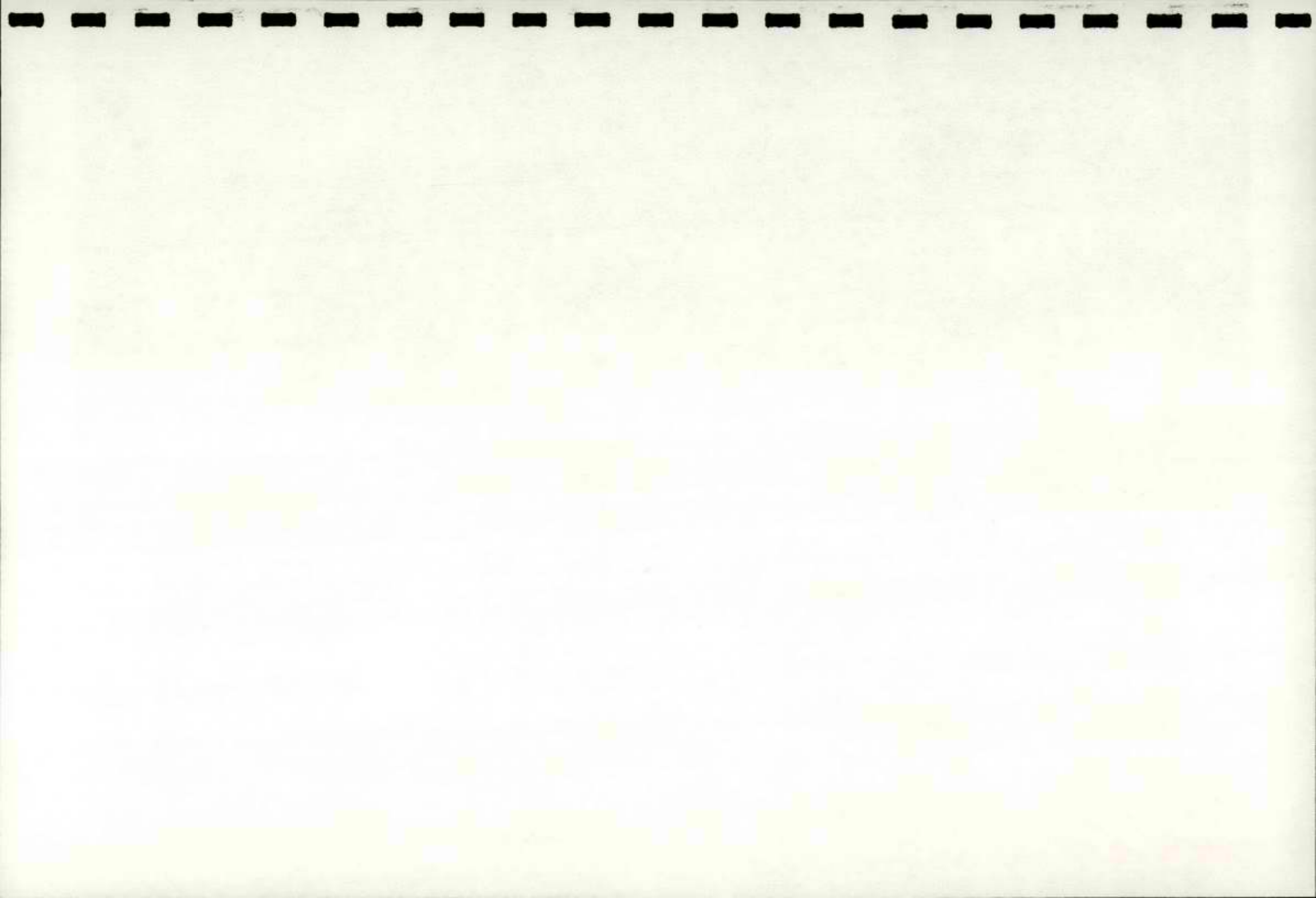
תוואי טיילת - מצב קיים (לאחר ביצוע)

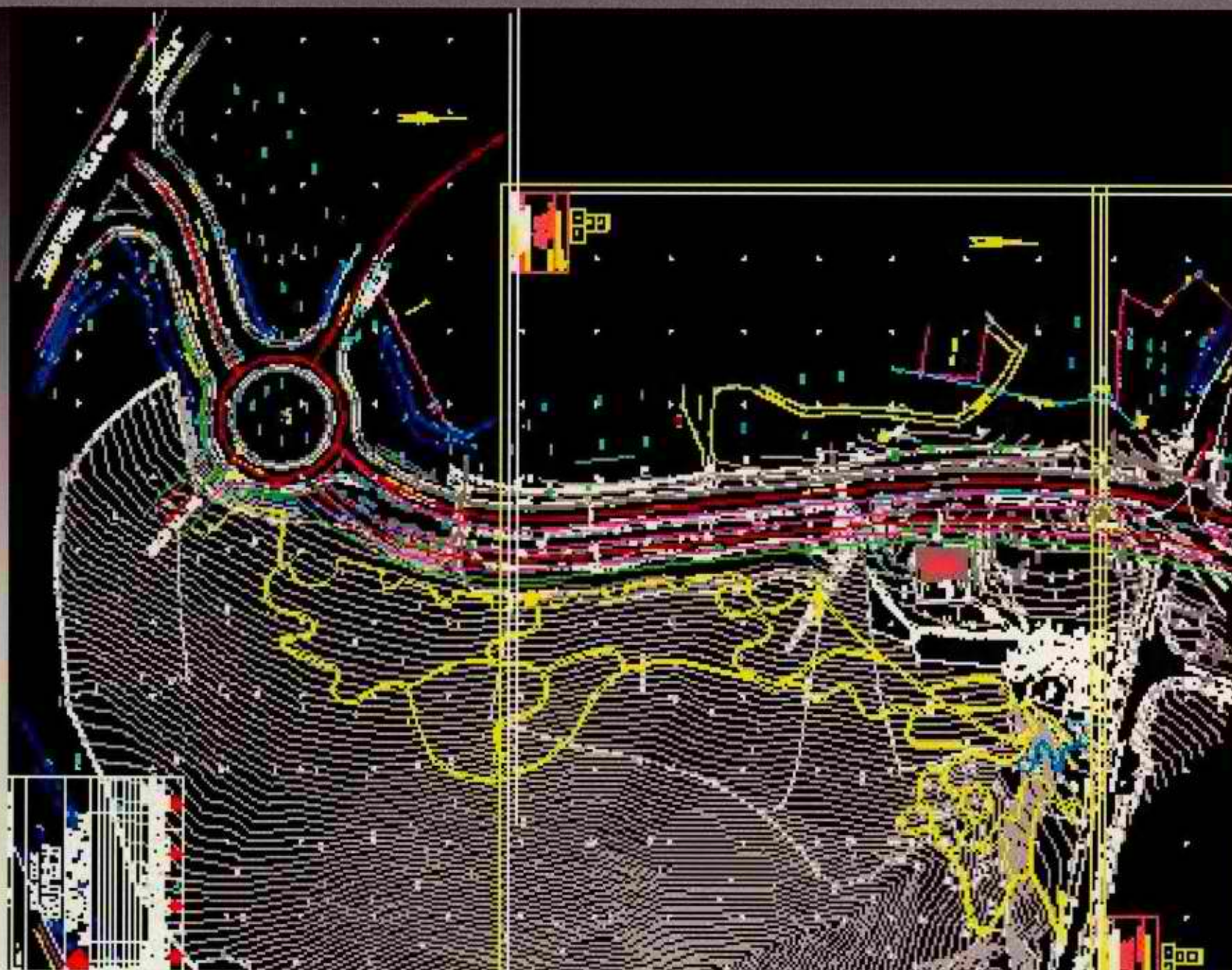

תוואי טיילת - מצב קיים (לאחר ביצוע)

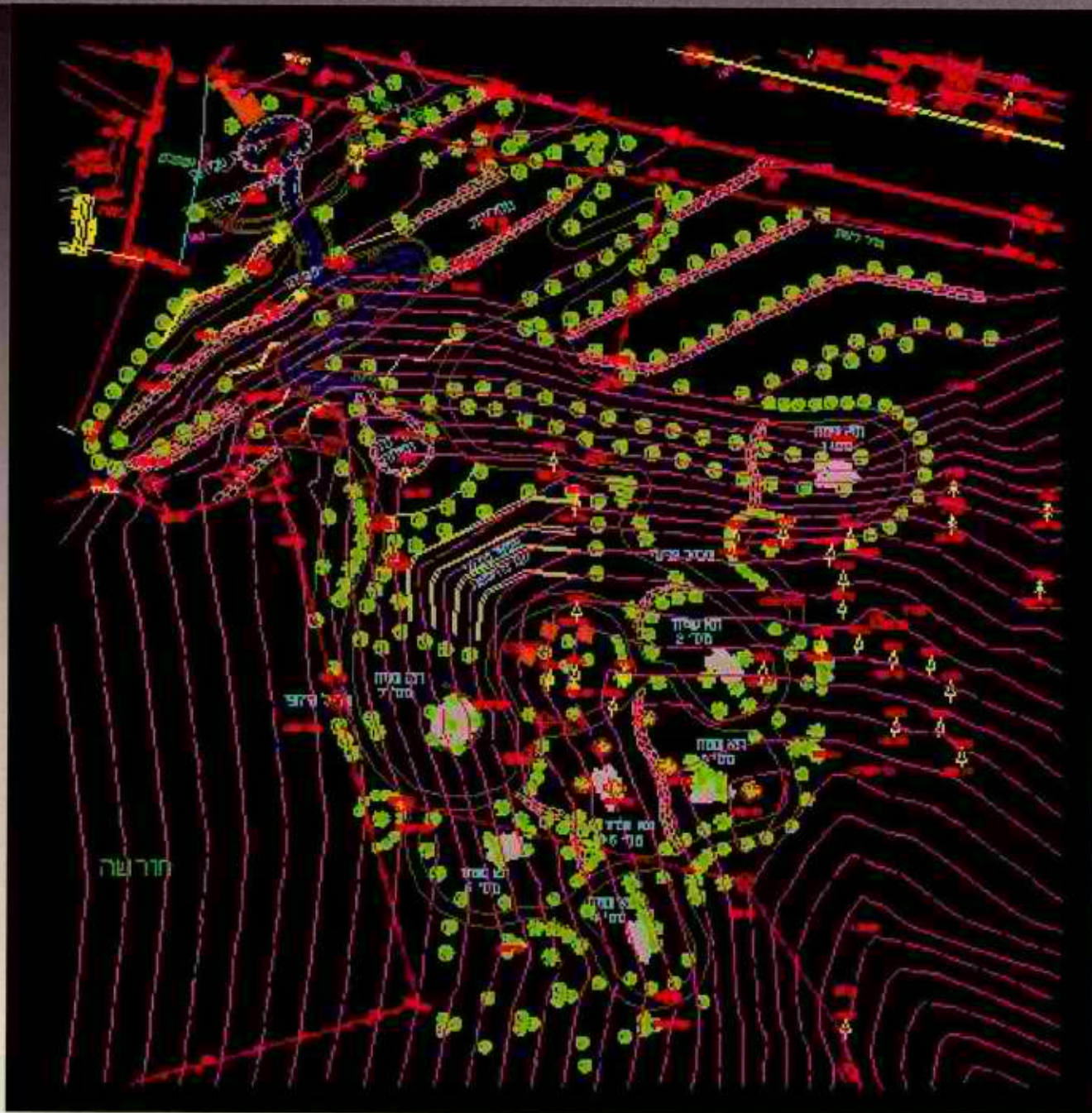

שלב ב' - מערכת שבילי הולכי רגל ואופניים

תוואי טיילת והפארק - תוכנית אדריכלית, שלב ב'

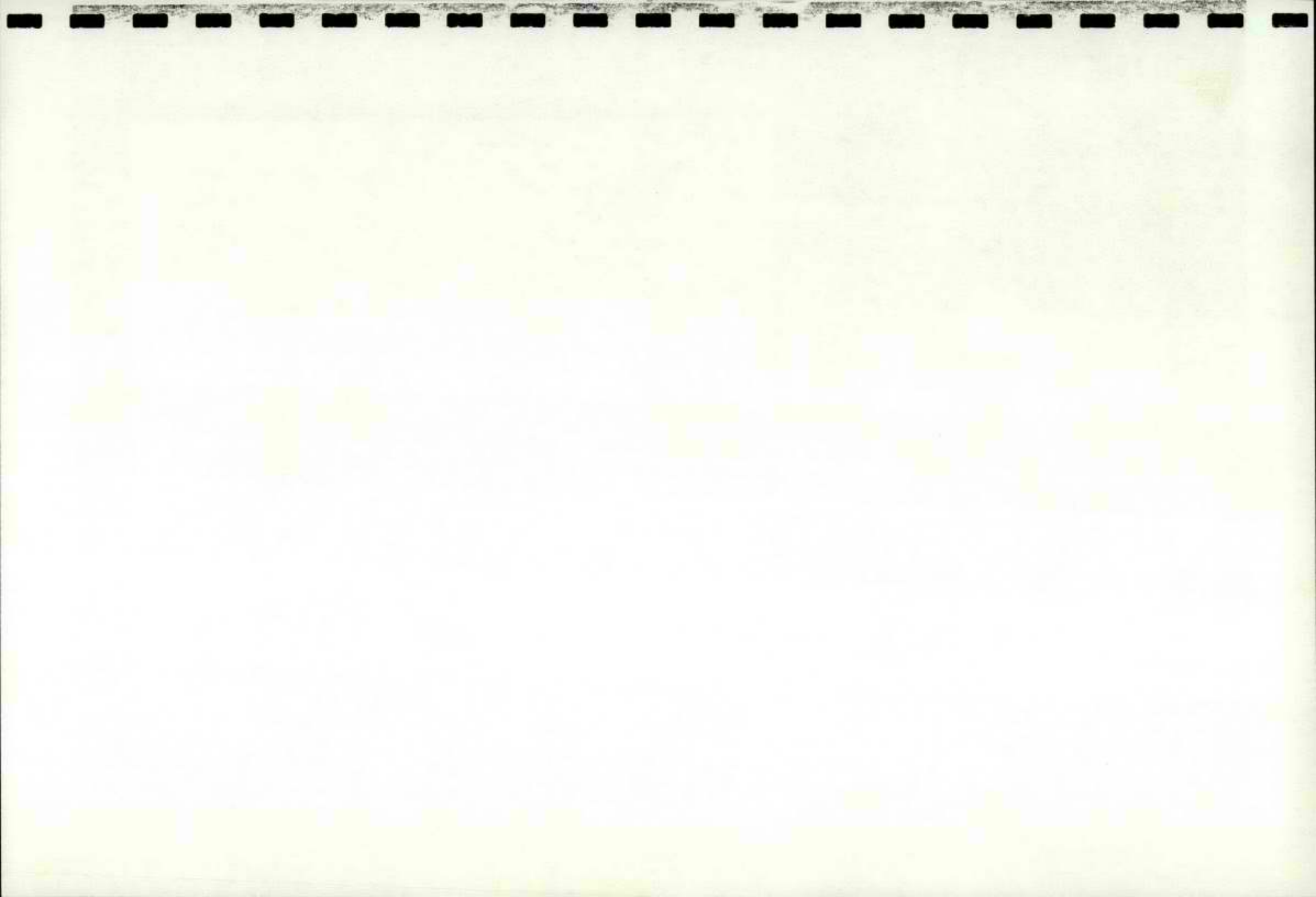

פארק מעלה אפריים - שלב ב' - מבטים עקרוניים

מבט כללי מהפרגולה התחתונה

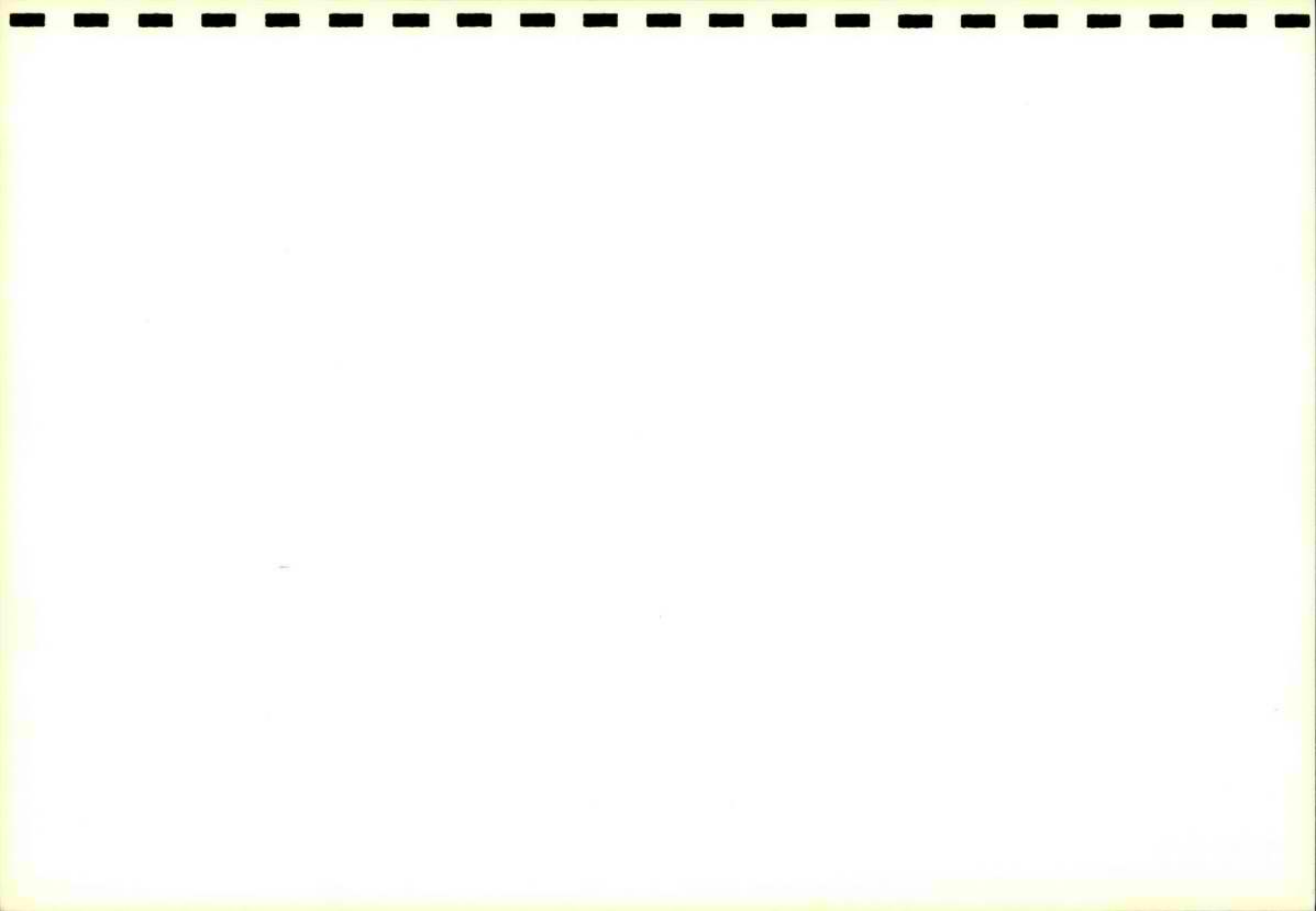
תורשה

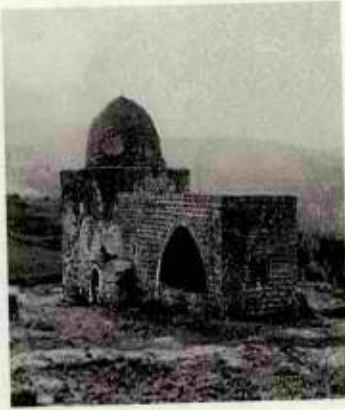
פארק מעלה אפריים - שלב ב' - מבטים עקרוניים

מבט מהגלודר העליון

עבר

קבר רחל

מבואה ומרכז
מבקרים

הווה

עתיד

ערך: יחזקאל קליין

תוכן עניינים

- 1 - העליה לקברי קדושים
- 1-3 - התהוות של פולחן
- 4 - חשיבות קבר רחל במסורת ישראל
- 5 - אבחון מיקום גאוגרפי
- 6 - קבר רחל במסורת המוסלמית
- 7 - קבר רחל במסורת הנוצרית
- 8 - תולדות קבר רחל
- 9 - החזקה על קבר רחל
- 10-12 - תוכניות עבודה ותקציב

מבוא : העליה לקברי קדושים וקבר רחל

ההתרפקות על קברי קדושים וצדיקים היתה מנהג נפוץ, שמילא תפקיד חשוב בחיי העם במשך מאות בשנים. שארית הישוב בארץ ועולי הרגל בכל הדורות, ראו בקברים אבן שואבת, בבחינת "אם ארץ – ישראל מקודשת, על אחת כמה וכמה קברי אבות ואישים מקראיים".

העם ראה בקברים המקודשים מקום לתפילה ובקשת רחמים, מקור לריפוי מכאובים ומילוי משאלות ותחינות, ובא אליהם בהמוניו, בעיקר בשעת צרה או פורענות. אף על פי כן, אין מנהג זה עתיק יומין, ואין הד לקיומו בתקופת המקרא, שכן נחשב חיקוי למעשה נוכרים, וגם כאשר רווח המנהג בתקופת בית שני, ויותר מזאת בימי הביניים, לא תמיד היתה דעת הרבנים נוחה מכך.

עולי הרגל עשו את דרכם לקברי הקדושים בדרך רצופת תלאות וקשיים, שנתגמדו רק בהשוואה לתנאי חייהם של אותם מתי מעט שישבו כאן באורח קבע, בהסתופפם ליד אותם קברים.

קברי הקדושים היו אבן שואבת לישוב היהודי הדל שנתרכז סביבם בכל התקופות, ושימשו על-ידי כך גורם חשוב ב"שמירת הגחלת". הם הגבירו את הזיקה ורגש השייכות של יהדות התפוצות לארץ-ישראל וסייעו לשמירת הקשר עמם, ואלו מצידם סייעו להחזקת הישוב היהודי בארץ וביצורו, בראותם בהם ממלאי מצווה מקודשת. בין הקברים ההיסטוריים המקודשים הפזורים לאורכה ולרוחבה של ארץ-ישראל, נודעת חשיבות מיוחדת לקבר רחל. קבר רחל הוא מהקברים העתיקים הידועים ביותר, והוא נערץ גם על נוצרים ומוסלמים. לצד הכותל המערבי ומערת המכפלה, נמנה הקבר עם המקומות המקודשים ביותר במסורת היהודית, והיחיד מבין השלושה שהחזקה עליו היתה בידי היהודים, שיכלו להתפלל בו באין מפריע.

ברם, אין בעובדות המובאות במקרא להסביר את ההערצה יוצאת הדופן לקבר רחל. אין המקרא מנסה להעלים את חסרונותיה של רחל: היא גונבת את התרפים ומצערת את אביה, עבירה אשר בעטייה, על פי האגדה, מתה קודם זמנה. היא נכשלה במעשה הדודאים ובשל כך לא נקברה במערת המכפלה. ולבסוף, גם קללת העקרות רבצה עליה עד כי היא עצמה ביקשה את מותה.

ואף על פי כן, קבר רחל שימש נושא להערצה בכל הדורות. אפשר שדווקא החולשות האנושיות, והתאור הלקוח מחיי היומיום, שהסופר המקראי שוטח בפנינו, ללא כל שמץ של ניסיון לעוטפו באיצטלה של גיבורים מיתולוגיים, כפי שהיה נהוג, בדרך כלל, בסיפורת העמים הקדומים, הם שמעניקים לה את הקסם המיוחד, והפכו למקור בלתי נדלה של הערצה והזדהות. הבעיות שנאלצה רחל להתמודד עמן: אהבה, קנאה, הבלגה, צער לידה, לאות ללא גמול, יסורים, ולבסוף ציפיות ותקוות הנקטעות באיבן דווקא על סף התגשמותן, הם מוטיבים אנושיים, נחלת כל אם בישראל, שקל היה להזדהות עמם. אף על פי שישראל היו קרובים יותר ללאה, אם שבט יהודה, דמותה של רחל המבכה את בניה ההולכים בשבי, היא שהפכה לסמל לאשה ולאם היהודיה, אם כל ישראל, סמל התנחומים, השיבה והגאולה.

קבר רחל: התהוותו של פולחן

קבר רחל משמש כיום מקום תפילה ועליה לרגל. מעקב אחרי התפתחות הפולחן מראה, שרק במאה שלנו רכש המקום את משמעותו המיוחדת, בעוד שבימי הביניים הקבר לא היה אלא אתר אחד מיני רבים במסלול עולי הרגל. פולחן קבר רחל החל כאשר התלכדו סביבו סמליות ודימויים מן התנ"ך ומן המדרשים, שהתבטאו בפעילות טקסית. משמעות המקום כיום כוללת מוטיבים המבוססים על פולחן הפוריות, וכן על מוטיבים הקשורים לציונות ולשואה.

לקבר רחל אתר מוגדר (בית לחם), חפצי פולחן מיוחדים (הפתיל האדום), מועדים (לפני חידוש הירח וביום הזכרון למות רחל), תואר ("רחל אמנו") ועלילות מיתיות. אנו עדים כאן לרצף היסטורי שבמהלכו התגבש הפולחן והוענקו לו במתכוון אופי מיתי והילה המבוססים על מסורת ומורשת קדומה.

סיפור רחל בספר בראשית ואיזכוריו בספר רות, ירמיהו ושמואל א' מספקים לנו את הנופך הספרותי: מסעו של יעקב לחרן לבקש שה ממשפחת אמו, אהבתו את רחל שבעבורה עבד שבע שנים אצל אביה, לבן. עוד מסופר, כיצד רומה על-ידי חותנו כשזה החליף את הכלה הנחשקת בלאה, וכיצד עבד שבע שנים נוספות כדי לזכות ברחל. הסיפור מעמת מול לאה המצטיינת בפריונה את עקרותה של רחל, וכאשר לבסוף נפתח רחמה היא יולדת את יוסף ונפטרת עם לידת בנימין בדרך אל בית לחם אפרתה. יעקב מציב על קברה, היא מצבת קבורת רחל. ירמיהו מרחיב את הסיפור: רחל בוכיה על בניה כי אינם ואלוהים מבטיח לה להשיבם מארץ אויב.

המקורות המדרשיים המוקדמים משלימים את סיפורי התנ"ך, אך אין בהם כדי להוסיף על מעמדה המיוחד של רחל (ר' בראשית רבא). בתלמוד הבבלי מסופר, שרחל נתנה יד להתעייט יעקב ולימדה את לאה אחותה סימנים שהוסכמו בינה לבין יעקב, כאשר הלה חשש שלבן זומם נגדו ורצה להיות בטוח שאכן רחל תהיה זו שתעלה על יצועו. הסיפור מקבל נופך נוסף בבראשית רבא, לפיו יעקב קבר את רחל בדרך אפרתה משום שזו היתה דרכם של גולי בבל וכך יכלה רחל לבקש את רחמי השמיים עליהם.

אין בידינו עדויות כי אמנם חלו שינויים נוספים בסיפור רחל מימי חיבור המדרשים הראשונים ועד למאה ה-12, שאז החלה התעניינות מחודשת ברחל ובקברה. מדרש לקח טוב, שחובר באותה תקופה מזכיר, שעולי רגל מבקרים בקברה המסומן ב-12 אבנים שהניח יעקב, כמספר שבטי ישראל. בנימין מטודלה (1170) מצא במקום 11 אבנים ואליהן כיפה נישאת על ארבעה עמודים. בערך באותו זמן נמסר על נס שהתחולל במקום, כאשר כמרים נוצרים הסירו את אחת האבנים לעבודה זרה, ועל אף כובדה הרב, כל אימת שהוסרה ממקומה נתגלגלה חזרה למקומה, עד שהכמרים נואשו מכוונתם. האבנים נעלמו במאה ה-14 ולא הופיעו שוב אלא 150 שנה מאוחר יותר, כאשר עולי הרגל הנוצרים מרבים להזכיר את 12 האבנים על קבר רחל, אם כי לא הכל נוקבים באותו מספר. יש אפילו שמציינים, שמספר האבנים משתנה מזמן לזמן. בכל אותן מאות שנים, המקום לא שימש אלא אתר תירות פופולרי, ולא על שום פולחן או טקסים הקשורים אליו.

רחל מבכה על בניה: יש לזכור, כי במאה ה-12 הלא התעוררות משיחית מלווה בכמיהה מחודשת של שיבה לארץ, לא מעט בשל העובדה שבאותו זמן נפתחו דרכים בפני עולי רגל מאירופה לארץ הקודש. נוכל לראות גורם מסייע גם בעליית פולחן "האם הסובלת" (Mater Dolorosa) בעולם הנוצרי. רחל הבוכיה על בניה ואם ישו הבוכיה הושפעו זו מזו וחשיבותן עלתה זו לצד זו. החל מהמאה-12 ראתה הנצרות בישו ובאמו דמויות אנושיות קרובות יותר לבני אנוש. באותו זמן נסוגה הנצרות מתביעות הפרישות כדרך לגאולה והחלה ההערצה של האמהות והעוני. העולם היהודי לא נשאר אדיש להשפעות אלה. ההתעוררות שחלה בנושא העליה לרגל בקרב הנוצרים, השפיעה ודאי גם על עולי רגל יהודיים. אולי אין זה מקרה, כי לא הרחק מקבר רחל "נתגלה" באותו זמן מערת החלב של מרים, שהיתה אף היא סמל לפוריות.

גלות וגאולה: מקור התעוררות חדש נתהווה בספרות הקבלה. בזוהר ובמקורות קבליים אחרים נתקשרה דמותה של רחל עם גלות וגאולה, על-ידי זיהויה עם השכינה. היבט זה של רחל נכלל בטקס "תיקון חצות" של מקובלי צפת. עם זאת, בפולחן קברי הקדושים שלהם אין התייחסות לקבר רחל.

מוזר הדבר, שגם הגרסה החסידית מטשטשת את דמות רחל בטקסט של ירמיהו. יתר על כן, רבי נחמן מברסלב (1809) מחבר תפילה בת 13 עמודים שיש לומר בקבר רחל (ובמקומות קדושים אחרים), איננה כוללת דבר על רחל עצמה, מלבד הפסוק הפותח המביא את דברי ירמיהו ומפרש אותם כי רחל איננה אלה "השכינה" וכנסת ישראל. טשטוש דמותה של רחל בתפילת רבי נחמן מברסלב עולה בקנה אחד עם העובדה, שקבר רחל נפקד ממסלול סיורו בארץ הקודש בשנת 1798. עיון ב"תחינעס", בשפה האידיש, ששימש נשים וגברים, וענה בעיקר לצורכי הנשים, מלמדנו, כי לא מייחסים לרחל חשיבות רבה יותר מאשר לשאר האמהות, ולמעשה רחל מוזכרת כמעת תמיד יחד עמן. גם בקרב יהדות ספרד בצפון אפריקה ובבלקנים לא זכה פולחן רחל למעמד מיוחד, כפי שמתגלה הדבר בפירוש התנ"ך "מעם לועז", שזכה לתפוצה רבה מהמאה ה-18. יתר על כן, שם מוסבר כי יעקב קבר את רחל בדרך כי נשים ההולכות לעולמן בעת הלידה חייבות להיקבר במקום, מחמת דם הלידה

הנחשב לטומאה. מחברי "מעם לועז" ידעו אמנם, כי אחת לשנה נוהגים יהודי ירושלים להתפלל בקבר רחל, והם גם מציינים שהאתר, נחמד למראה", אך לא הזכירו עליה לרגל אליו, ואף לא נסים או מסורות מיוחדות הקשורות לקבר.

ההתעניינות המחודשת בקבר רחל, שהחלה באמצע המאה ה-17, קשורה ביהודים תושבי המקום. רבי משה סוראית מפרג מספר בשנת 1650, כי בימים שבין פסח ל"ג בעומר נהגו להתפלל בקבר רחל, לשפוך את תחינתם ולרקוד סביב הקבר, תוך אכילה ושתייה. סיפורים מעין אלה מופיעים שוב ושוב, בלי איזכור צורת פולחן המיוחדת את קבר רחל מאתרים קדושים אחרים.

קניית זכות הבעלות על-ידי מונטיפיורי: שמם של משה מונטיפיורי ורעייתו, יהודית, קשור בקשר מיוחד בקבר רחל, מאז שנות 1841 ו-1885, בעת שמימנו את השיפוצים בקבר רחל. הזוג חש קרבה מיוחדת לקבר: גם מקום קבורתם ליד לונדון עוצב בדמות קבר רחל, ואדמת ארץ הקודש נלקחה מסביבת קבר רחל ופוזרה על ארון קבורתו של משה מונטיפיורי. עושרם של המונטיפיורים וזיקתם לארץ-ישראל עוררו תשומת לב רבה בקרב היהודים, לפחות באלה שטיפחו מאוויים לשיבה לארץ-ישראל. השיפוצים שעשו בקבר רחל מוזכרים בעתונות פעמים אין ספור בשבעים השנים הבאות. לעובדה שהם רכשו מן התורכים את הזכות על קבר רחל, נודעה חשיבות חוקית וסמלית בעיני יהודי ירושלים והיא תורגמה כזכות החזקה שנרכשה לעולם ועד.

אחד הסיפורים שבהם קבר רחל והזוג מונטיפיורי כרוכים יחדיו מספר, שבזמנו פנו למונטפיורי וביקשו ממנו לממן תוספת חדר לקבר רחל, בשל הצפיפות הרבה השוררת שם בחגים. מונטיפיורי סירב בטענה שכבר תרם דיו ליהודי ארץ-ישראל, וכעת הוא זקן וחלש ולא יוכל עוד לעשות דבר. אך זמן קצר לאחר מכן הוא חלם חלום, שבו הופיעה לפניו רחל וציוותה עליו להוסיף את החדר המבוקש, ובהזדמנות זו גם ניבאה לו שימות בשנה הבאה. ואמנם, מונטיפיורי בנה את החדר הנוסף ונפטר בשנה שלאחר מכן. מכיוון שהסיפור לא נרשם בזמנו, לא נוכל לראות בו אלא תוספת והאדרה לאגדה שנרקמה סביב דמותו של האיש. אין זה גורע מן העובדה, כי תרומתו של מונטיפיורי השפיעה על הלגיטימציה של זכויות היהודים על קבר רחל.

המפתח: כבר ב-1870 מספר מנחם מנדל ריישר, תושב ירושלים, על המפתח הפותח את שער הברזל בקבר רחל, וכי יש לבקש אחריו כל אימת שמישהו חפץ לבקר בקבר. הוא גם מזכיר את הימים שבהם נהגו לבקר שם, במיוחד ב"א בחשוון, בעת שאנשי ירושלים בילו את הלילה בקבר רחל. באותו לילה הם אומרים תהילים בקול רם ושוחחים את תחינתם לפני רחל, רושמים פתקים, מדליקים נרות ובבוקר מתפללים יחדיו. מן הדין להתייחס לשלוש נקודות: הקבר, שהיה במרחק שעתיים הליכה בלבד מירושלים, היה אתר קדוש ופופולרי. הפעילות בקבר היתה בעבר מנת חלקם של גברים, ולא נשאה זיקה כלשהי למיתוס של רחל בתנ"ך. כאשר נסלל בשנת 1880 הכביש מירושלים לבית לחם וב-1888 הושלם עד חברון, נתאפשר לצאת לבקר בקבר רחל אחר הצהריים ולחזור הביתה לאור הירח.

החידוש הבא נתפס סביב קבר רחל בדורות האחרונים, מתבטא בהעלאת חשיבותו בעיני הנשים, שבאו לבכות ולהתרפק עליו. כאשר דמותה של רחל היתה ל"אם בוכיה", הפך הבכי לבעל משמעות פולחנית, עד שהדמעות שהנשים הזילו על אבני הקבר ומגע ידן ושפתותיהן הפכו את האבנים לחלקות. יצחק בן צבי מציין, כי נשים רבות באות לקבר לשפוך את מרי שיחן, במיוחד נשים חולות ועקרות. הוא אף מוסיף, שהפולחן הינו חידוש גמור, שכן הבכי או פולחן הפוריות לא נזכרו מעולם בתאורים מן העבר, וכי קבר רחל הוזכר לפני כן כאתר נטוש ומוזנח.

רחל והתנועה הציונית: יסודות נוספים שהצטרפו לפולחן הקבר היו קשורים בגולה ובשיבה לארץ-ישראל. בגליון של העתון "הלבנון" מה-19 באוגוסט 1869, מופיע מאמר על קבוצת נוצרים שקנו אדמות מסביב לקבר כי בכונתם להרוס את המבנה שעליו ולבנות במקומו כנסיה.

מדוע לא נקברה רחל בקבר אבות ?

רחל מתה בעת שכרעה ללדת את בנה בנימין בדרכה מבית אל לבית לחם אפרתה, ויעקב קברה סמוך לאם הדרך. מדוע לא מצא יעקב לנכון לקבור את אשתו-המועדפת בקבר האבות, הנמצא במרחק של כחצי יום הליכה משם, לאחר שמותה בלא עת עוד הגביר את רחשי ליבו אליה וציערו עד ליום מותו (בר' מח, ז)? חכמים נימקו זאת על רקע הכתוב בספר ויקרא (יח, יח), שאסור לשאת שתי אחיות. אך גם נימוק זה אינו עונה על השאלה, שכן רחל מתה ראשונה ודין הוא שתובא לקבורה בקברי האבות. ניראה, שרחל נענשה, שכן ידועה לנו מן המקרא שאיפת היסוד "להאסף אל אבותיו", ואי קיום כבוד זה כלפי הנפטר נחשב לעונש. כך נהגו במלכי יהודה יהורם ויהואש שלא נקברו בקברי אבותם כעונש על חטאם (דה"ב כא, כ; כד, כה). יש גורסים כי רחל לא נקברה בקבר האבות בשל חטא הדודאים. ויש המנסים להראות שיעקב קבר את רחל מיד עם מותה בשל "כבוד המת".

בעולם הקדום נחשב המוות בגיל צעיר לעונש משמיים. אין תימה, איפוא, כי רחל, שמתה בגיל שלושים ושש והיתה היחידה מבין האמהות שלא זכתה להיקבר בקבר המשפחתי, נחשבה בספרות המדרשית כמי שבאה על עונשה. ברם, המדרשים חלוקים על מה נענשה, ויש לכך שלושה גרסאות: האחת אומרת שנענשה על שגנבה את התרפים מאביה; השניה מייחסת זאת להתנהגותה במעשה הדודאים, והשלישית קושרת זאת בקללתו של יעקב, שעה שביקש אביה את התרפים "וכל היוצא מפי צדיק כאילו יצא מפי הגבורה". בעוד שלגבי מותה ללא עת – "מעשה שמיים" – המקורות תמימי דעים על הענשתה של רחל, לגבי אי קבורתה בקברי אבות – מעשה ידי אדם – משתנים פני הדברים, והכתובים מעלים, בדרך כלל, על נס את מעשהו של יעקב, שקברה על אם הדרך, "שכן ידע שבניה עתידים לעבור שם, שיהא הקב"ה מרחם עליהם בשל צדקנות, שתהא בוכיה על גלות ישראל" ועוד.

חשיבות קבר רחל במסורת ישראל

קבר רחל כמקור הזדהות לאם ולאשה היהודיה

רחל, האשה היפה והמועדפת של יעקב, שהצער והעצב הם מנת חלקה, המבליגה והנושאת את יגונה בדומיה, שיקפה במידה רבה את האשה העבריה בכל הדורות, וכך היא מצטיירת במסורת העממית וביצירות ספרותיות.

בין הבאים להשתטח על קבר רחל בולט מספרן הרב של הנשים, הרואות ברחל "אם כל ישראל", מקור לעידוד ותנחומים, ומקור לבקשת רחמים. בשל כך, רב מספר הנשים העקרות או העומדות לפני לידה המבוקשות במקום. אלו באות לקבר רחל כדי לשטוח תחינתן לזכות בפרי בטן, ואלו ללידה ללא מכאובים ולבן זכר. יש שיקיפו את הקבר בחוט אדום כסגולה למילוי מבוקשן, אחרות יתרפקו בבכי תמרורים על מצבת הקבר, או יקראו פרקי תפילה. משותפת לכולן הזדהותן עם דמותה של רחל, אשר בזכות צדקנותה לרחמי שמיים והיתה מאשה חשוכת בנים לאם כל ישראל.

החשיבות שיוחסה לרחל כאם כל ישראל חרגה מהמושג הביולוגי הצר. היא היתה לאם במובן הרחב והכוללני ביותר, אם כמקום שייכות, בית וקשר; אם כמקור אהבה ורחמים, במקור לבטחון, אמונה ועידוד. אין תימה, על כן, כי בשעה שניתק העם מערכי יסוד אלו נכרכה דמות האם בדברי ירמיהו, והזעקה המתמלטת מליבו, הדיה נשמעים לאורך כל ההיסטוריה היהודית ולא נדמו עד ימינו אלה:

כה אמר יהוה: קול ברמה נשמע / נהי בכי תמרורים,
רחל מבכה על בניה, מאנה / להנחם על בניה כי איננו.
(יר' לא, יד)

לצד החוויה שנתלוותה לביקור בקבר הצדיק, נוספה כאן התחושה המיוחדת שהשרתה דמותה של רחל: תחושה של רוך וחום, של אהבה ורחמים, של הרגשת שייכות וקשר, של עבר והמשכיות, רגשות שנכרכו לא אחת ברעיון הגאולה וה"שיבה לגבולם".

כי יש שכר לפעולתך... ושבו מארץ אויב.
ויש תקוה לאחריךך... ושבו בנים לגבולם.
(יר' לא, טו)

רחל, השואה ותקומת מדינת ישראל

דמותה של רחל נכרכה בשני החזיונות המכריעים ביותר בתולדות עמנו בזמן החדש – השואה ותקומת מדינת ישראל.

"רחל המבכה על בניה" הפכה במידה רבה לסמל לזעקת השבר על השואה, ודברי הנחמה "ושבו בנים לגבולם" – סמל ומשפט מפתח בתקומת ישראל בזמן החדש. ביטוי לכך ניתן לעיתים קרובות, בין השאר, במצבה במרתף השואה על הר ציון המוקדשת למליון ומאתיים אלף הילדים שנספו בשואה, המעוצבת בדמות מים נוטפים – נהי ובכי תמרורים, "רחל מבכה על בניה".

מקום מיוחד נודע לדמותה של רחל, אם כל ישראל המבכה על מות בניה, בתקופת השואה והשמדת יהדות אירופה:

"באו מניינים להתפלל עבור מצב אחינו בני ישראל בכל ארצות הגלות, ובפרט בארץ-ישראל. אין לתאר את הבכיות של העולות החדשות... שבאו בשכונות האחרונים... שמיים וארץ בכו אחריהם לקול צעקתם ודמעותיהם ששפכו לפני אם האומה הישראלית.

...מעדות המזרח באו כמה מניינים עבור אחינו, בעירק, מצרים, לבנון וסוריה, ובכל ארצות המזרח".

(יומן קבר רחל, 7.11.1945)

"רחל, רחל, עד מתי תחרישי על הדם השפוך... התעוררי נא ואל תחרישי, הלא בנייך הם".

(שם, 1945)

"כשלושים ילדים מניצולי בוכנוולד שעלו לארץ ביקרו בקבר רחל. חיילים יהודים ואנגלים, שראו את המספרים הצרובים על ידי הילדים, היו אחוזי התרגשות. הם התפללו במקום כחצי שעה".

(שם, 7.8.45)

מכן המשמעות להצבת המנורה להעלאת זכרם של ששת המיליונים ליד קבר רחל. ש.פריימן מספר ביומנו:

הביאו את המנורה על נשמות אחינו ואחיותינו שנפלו על קידוש השם בארצות הכיבוש. באיסרו חג הפסח ידליקו בפעם הראשונה (המנורה) במעמד רבני ארץ-ישראל. הרב הרצוג ידליק את הנר הראשון".

(שם, 14.4.46)

רעיון הגאולה ו"השיבה לגבולם" מוצא אף הוא ביטוי בהקשר לדמותה של רחל. כך, בפסלה בקיבוץ רמת רחל, נראים לידה "בניה השבים לגבולם", בעוד ידה הימנית אוחזת בלפיד המסמל את השואה והגאולה.

דמותה של רחל נכרכה גם בישובים העולים על הקרקע, בקיבוץ פזורי ישראל וברעיון השיבה בכלל.

לשני משפטי מפתח אלו של "רחל המבכה את בניה", ו"שבו בנים לגבולם" הרקומים כיום על הפרוכת בקבר רחל, ניתנה משמעות חדשה ומיוחדת לאחר מלחמת ששת הימים, בעת שה"שיבה לגבולם" באה לידי ביטוי מוחשי בגאולת המקום, לצד שאר המקומות ההיסטוריים, שהגישה אליהם היתה בלתי אפשרית במשך קרוב לעשרים שנה. בשיר פופולרי שחובר באותם ימים נאמר: "ראי רחל, ראי, ראי, ריבון עולם, ראי, רחל, ראי, הם שבו אל גבולם".

גורמים מיקומיים – גיאוגרפיים

סביר להניח כי מיקומו של קבר רחל ונוחות הביקור בו תרמו להעלאת חשיבותו (בעיקר מימי הביניים ואילך).

מיקומו של קבר רחל בסמוך למרכזי ישוב: העובדה שקבר רחל נמצא על אם הדרך, בסמוך לירושלים, המרכז החשוב ביותר ליהודי הארץ והתפוצות, היתה גורם בעל משקל שתרם להעלאת חשיבות המקום. הקבר היה תמיד נגיש למאמינים ועולי הרגל, שפקדוה לעיתים קרובות. ביטוי לתפיסה זו ניתן גם בספרות המדרשית: "ושמא תאמר מפני מה לא קברתיה במערת המכפלה? ... על אם הדרך קברתיה שיהיו בניה עולים לארץ-ישראל וזוכרים אותה" (מדרש הגדול בראש מח"ז).

קבר רחל בדמות קבר בודד: קבר רחל בדמות קבר בודד היה בו כדי להדגיש את חשיבותו ולרכז אליו את רחשי הלב. זאת, בניגוד לקברי האבות, שהאישים הקבורים בהם מילאו, בדרך כלל, תפקיד מרכזי יותר בכתובים. אך האמהות במערת המכפלה לא מילאו את אותו תפקיד שנועד לקבר רחל במסורת העממית. אפשר שהשפיע כאן "ריכוזם" של האבות והאמהות, שהמעיט בהכרח את תשומת הלב שיחדה לדמות זו או אחרת.

קבר רחל פתוח ליהודים: קבר רחל היה פתוח ליהודים במאות השנים האחרונות, ובדרך כלל יכלה התפילה להעשות בו באין מפריע.

זאת ועוד, בשנת 1841 עבר המקום רשמית לידיים יהודיות והפך לאחד האתרים היחידים בין קודשי האומה בחזקה יהודית. שאר קברי האבות היו מני אז סגורים ליהודים והמגע הבלתי אמצעי עמם, על כל המסורות הכרוכות בכך, היה למעשה, בלתי אפשרי במשך מאות בשנים.

קבר רחל במסורת המוסלמית

רחל היא דמות נערצת באסלאם, על כל המשתמע מכך לגבי קדושת המקום והמנהגים. ביטוי לכך ניתן בדמות הקבר, הבנוי בסגנון קברי קדושים מוסלמיים (וואלי) ובית קברות מוסלמי הסמוך לו. המבנה נקרא בפי הערבים "קובת רחיל" – כיפת רחל.

מקור שמה של רחל, על פי המסורת המוסלמית, בא מהמלה "לנדוד" (בערבית רחלה), ובאחד מנדודיה היא מצאה את מותה ונקברה כאן.

שמה של רחל אינו נזכר אמנם מפורשות בקוראן, אך קיומה נרמז בסורה האומרת: "אל לו לאדם לשאת שתי אחיות לנשים, אך אם הדבר נעשה, האלוהים יסלח", והכוונה ליעקב שנשא את רחל ולאה. על פי ההלכה המוסלמית (וכן היהודית המאוחרת לספר בראשית – ו' יח, יח), חל איסור על נשיאת שתי אחיות, ומכאן גם הסיבה מדוע המסורת המוסלמית שונה מהסיפור המקראי וגורסת כי יעקב נשא את רחל לאחר מות לאה.

כן מספרת המסורת המוסלמית, כי בשעה שנמכר יוסף על-ידי אחיו והשיירה עשתה את דרכה ליד קבר רחל, נפל יוסף על קבר אמו ומירר בבכי: "ראי את אשר עוללו לבנך. מעילו נגזל ממנו, הוא הושלך לבור ונסקל באבנים. ואם לא די בזאת, עתה נמכר לעבד". ואז שמע את קול אמו בוקע מן הקבר: "בטח בה' ולא יאונה לך כל רע". הסיפור ידוע גם במקורות יהודיים מימי הביניים.

קבר רחל – קבר "ואלי"

צורתו הנוכחית של קבר רחל דומה כמעט בכל לקבר קדוש מוסלמי (וואלי) טיפוס, אשר כמוהו נמצאים לרוב בארץ-ישראל. צורה זו הוקנתה לו במאה ה-17, שעה שהמבנה הכיפתי הנתמך על ארבעה עמודים, פרי המורשת הצלבנית, "נחסם" בין עמודיו בידי המוסלמים. השיפוץ האחרון שעבר המקום על-ידי מונטיפיורי לא שינה הרבה מצורת יסוד זו (אף שנוסף לו חדר ממזרחו).

קבר הוואלי עשוי, בדרך כלל, מבנה מרובע ולו פתח כניסה נמוך בודד. אלא שכאן, לנוחות המתפללים, נפתח פתח נוסף מדרום לאחר מלחמת ששת הימים. לכל קברי הוואלי גג כיפתי נישא (השונה מה"כיפה השטוחה" בבניינים הערביים הרגילים). הכיפה היא מקווי האופי הבולטים ביותר בקברי הוואלי. היא לא רק סימן ההיכר המפורסם של קבר רחל, אלא מהווה ציון בולט ואופייני לנוף הארץ, ומצאה את ביטויה בספרות עולי הרגל מן המאה הקודמת.

בתוך מבנה הוואלי מצויה גומחה אחת, או גומחות אחדות, להצבת מנורות. במבנה קבר רחל הגומחה הפונה לכיוון ירושלים נחסמה והפכה לארון קודש. גומחה שניה משמשת להנחת ספרי תפילה. כדי לשמור על דו קיום בשלום עם המוסלמים, דאג מונטיפיורי להתקין "מחראב" בפרוזדור הקבר, דבר שגרם לסכסוכים עם המוסלמים.

מצבת הקבר נמצאת לרוב במרכזו של המבנה. יש שאנו מוצאים בקברי הוואלי גם מצבות קברים נוספות, הבנויות תמיד בציר מזרח-מערב כדי לאפשר את הנחת הגוויה כך שפני המת יפנו בכיוון למכה. מצבת קבר רחל כיוונה מצפון לדרום, ונראה שהיא החלק הקדום ביותר של המבנה, שהיה נתון לשינויים מאוחרים. מצבת הקבר גדולה באופן יוצא מגדר הרגיל, ואפשר שהדבר נעשה על-ידי המוסלמים כדי להביע בדרך זו את הערצתם לדמותה של רחל.

בית הקברות המוסלמי בסמוך לקבר רחל

ליד הקבר – בית קברות מוסלמי השייך ברובו לבני השבט הבחוי תעמרה ומיעוטו לתושבי בית לחם. החל מדורות קדומים, נהגו בני שבט זה לשאת לכאן את מתיהם ממדבר יהודה. לעתים הגיעו לידי ריב עם המתפללים היהודים, ונראה כי יחס הקדושה המוסלמי לקבר רחל מקורו, במידה רבה, בשבט זה, שכן אין הקבר קדוש במיוחד לתושבי הקבע בסביבה. התעמרה הוא הגדול, העשיר והיומרי שבשבטי מדבר יהודה. הוא התנחל בגבול הארץ הנושבת בסמוך להרודיון, ובמרכזו המסחרי היה העיר בית לחם. תופעה זו של בית קברות הסמוך לקבר מקודש איננה אופיינית לקבר רחל בלבד, אלא גם ל"קברי קדושים" (וואלי) אחרים, וניתן לראותה ביריחו, בצור-באחר, בענתה, בנבי מוסה ועוד.

מקורו של המנהג באמונה המוסלמית, שככל שהנפטר קרוב יותר לקברה של האישה המקודשת, כן תרבה הברכה שתיפול בחלקו בעולם הבא. אמונה זו בקשר לרחל נפוצה מאד בקרב הבדווים, הנוהגים לשאת את מתיהם למרחקים. סיבה נוספת לנוהג נעוצה ב"הגנה" כביכול שמעניק הקדוש לנפטר, והוא נפוץ בעיקר בקרב משפחות נכבדים שהיו ביחסי איבה זו עם זו, וחוששות לחילול כבוד המת לאחר קבורתו.

רחל וקברה במסורת הנוצרית

דמותה המוסרית והאמהית של רחל והזולתיות הצרופה שבה, לא נותרו בלא הד במסורת הנוצרית, אלא שזו הליבישה אותה בלבוש משלה: את בכייתה של רחל ברמה ראתה הנצרות כנהי תמרורים נבואי על אלפיים התינוקות בבית לחם שהומתו בידי הורדוס:

"ויקצף (הורדוס) מאד... וימת את כל הילדים אשר בבית לחם ובכל גבולה מבן שנתיים ולמטה... וימלא הדבר הנאמר מפי ירמיהו לאמור: קול ברמה נשמע נהי ובכי תמרורים רחל מבכה על בניה מאנה להנחם כי איננו". (מתי ב, טז-יח)

ברוח זו באים לידי ביטוי גם דברי הנחמה, "מנעי קולך מבכי", שכן מותם של הילדים לא היה לשווא, "הם קידשו את השם בסוללם את הדרך לדת החדשה הנישאת על כתפי צאצאיה האמיתיים...".

יש גורסים עוד, כי רחל ולאחיה שימשו כפרוטוטיפים למרתה ומרים בברית החדשה, וכשם שיעקב העדיף את רחל כך ישו העדיף את מרים.

מסורת בעלת אופי אגדי מראה בסמוך (ליד מנזר מר אליאיס) את המקום שבו מרים וישו נחו בבורחם למצרים, וכי מים חיים זרמו במקום לבקשת מרים.

קבר רחל נזכר רבות על-ידי סופרים ועולי רגל נוצרים, החל מהירונימוס ואוריגינס, משך בארקולפוס, טכלה בעולי הרגל במאות האחרונות. התאורים כתובים, בדרך כלל, בנימה נוסטלגית, מבלי לערער על אמיתות המקום:

"אין מקום להטיל ספק באמיתות קבר רחל. זהו אחד מהמקומות הנערצים ע-ידי נוצרים, יהודים ומוסלמים כאחד, והמסורות אף הן זהות. ישנו בסיפור המקראי הרבה מן הפאתוס והפשטות... יעקב הקים במקום מצבה שנעלמה מזה זמן רב, אך שלושת אלפים שנות סבל ועצב לא השכיחו את רחל מלב בני עמה, כפי שמעיד מקום נערץ זה:"

(פורטר, 1887)

"... יש במקום זה משהו המעורר עניין ורגשות הזדהות. בעוד שעולה הרגל מתבונן באדישות מסוימת בקברי זכריה ואבשלום, יש בשהות במחיצת קבר רחל לשאת את דמונו אל הקסם של ארצות המזרח ואנשיו, מקום בו הקסם שבחן הנשי יכול להפוך את השהות המעיקה בנכר לכה מתוקה, תוך נכונות של אבי האומה לשאת בכל עול בעבורה"

(בקינגהם, 1821)

תולדות קבר רחל

קבר רחל בימי האבות

מן התאור המקראי הקצר (בר' לה, כ) אין לאל ידינו לדעת מה היתה צורת קברה של רחל, מלבד העובדה שיעקב הציב במקום מצבה. ההסתייעות בהקבלות קשה אף היא, שכן תקופה זו (אולי שלהי תקופת הברונזה התיכונה) היתה מאופיינת בנדודי עמים, שבמהלכם הגיעו גם האבות לארץ כנען. עדות לכך אנו מוצאים בסוגי הקבורה המגוונים שנתרו מאותה תקופה. בראשית המאה הקודמת, משנעשה בדק בית בקבר רחל, התברר כי מתחת לקבר עצמו נמצאת מערה עמוקה, הרבה מתחת למצבה. אולי זוהי מערת קברים קדומה, אחת מרבות שהיו כאן, במאה הקודמת נמסר על גילוי קברים מתקופת בית ראשון במקום, שממצאיהם הועברו למוזיאון הבריטי.

הקבר בתקופה הביזאנטית ולאחריה

הקבר נזכר על-ידי אבות הכנסייה אבסביוס, הירונימוס, ואוריגינס, ואין ספק כי להזכרתן בברית החדשה (מתי ב, טו-יח) יש חלק לא מבוטל בשימורו של המקום, אולם הידיעות שבידנו מתקופה זו מסייעות אך מעט להבהרת התמונה. עולה הרגל מבורדו (333 לסה"נ) מוסר ידיעה סתמית על מיקומו של הקבר, הנמצא "בין ירושלים לבית לחם", וארקולפוס מעיד, כי "זהו מבנה גס ונעדר כל קישוטים, מכוסה בפירמידה של אבנים". תמונה מהימנה על המקום אנו מקבלים, למעשה, רק החל מימי הביניים.

הקבר החל מימי הביניים

היו אלה הצלבנים שבנו לראשונה כיפה מעל קבר רחל, שנישאה על גבי ארבע קשתות מחודדות. הכיפה סככה על מצבה הבנויה משתים-עשרה אבנים. על פי המסורת היהודית, היו אחת-עשרה אבנים שייכות לשבטים ואילו האבן השתים-עשרה היתה שייכת ליעקב, "שכן בנימין, שנולד עם מות אמו, עדין קטן היה ולא נחשב". מאידך, אין הד למסורת זו בתאוריהם של עולי רגל נוצרים או מוסלמים, ששייכו את שתים-עשרה האבנים לשנים-עשר השבטים.

על סף התקופה החדשה

בין המאות ה-16-18 חודש הקבר כמה פעמים ובשנת 1622 שינה מוחמד פשה, מושל ירושלים, את אופיו והסב אותו לקבר של קדוש מוסלמי (וואלי), על-ידי שחסם את הרווחים שבין הקשתות והפכו למבנה סגור.

שינויים פחות מהותיים נעשו בקבר עוד קדם לכן, ועובדיה מברטנורה (המאה ה-15) מעיד, כי "אין המבנה ישן", ומשה באסולה (המאה ה-16) מספר, כי "הציון על מצבתה בנוי מחדש". מן העדויות המצויות בידינו החל מן המאה ה-17 ואילך עולה, כי הקבר הפך למקום מרכזי בחיי הישוב, וזאת, בשל מקומו הסמוך לירושלים והיותו פתוח ליהודים. אנו עדים בתקופה זו לא רק להעלאת חשיבות המקום אלא גם להתפתחותם של מנהגים חדשים. מראשית המאה ה-18 נהגו הספרדים להשתטח על הקבר ביום פטירתה של רחל, שלפי המסורת חל ביום י"א בחשוון, וללמוד במקום פרקים מספר הזוהר. כבר במאה ה-17 נהגו יהודי המזרח לערוך הילולה בסמוך לקבר מחול המועד של פסח ובל"ג בעומר, והיו מבליים את הלילה תחת כיפת השמיים.

ברם, לאחר סלילת הכביש בסוף המאה הקודמת, פסק מנהג זה של שהיה במקום למשך הלילה, והמתפללים חזרו בו ביום לירושלים. לימים, מנהג זה של הילולה ליד קבר רחל הועתק לחודש אלול: תאור העליה לקבר רחל בדורות הקודמים, מביאה מרים בורלא:

יהודים יכלו, בדרך כלל, להתפלל במקום באין מפריע. אף שרשמית הוא היה שייך לערבים, הם לא ייחסו לו חשיבות מיוחדת והוא נפל בחשיבותו בקברי האבות בחברון. החזקה על

הקבר עד לראשית המאה ה-19 היתה בידי תושבי בית לחם, שגבו מן היהודים "מס אי הפרעה שנת" בסך 5,000 פיאסטרים.

בראשית המאה שעברה הפריעו הערבים לתפילה במקום ולאחר פניותיהם של יהודים רבי השפעה לחצר הסולטאן בקושטא הגיע הפירמאן (רשיון), שהורה מפורשות למנפתי של ירושלים, לאפשר ליהודים להתפלל במקום באין מפריע. בתקופה זו גם נערך בדיק בית במקום ולפי עדות מהתקופה – "ובחפרם מתחת למצבה נמצאה מערה עמוקה מאד, ומאז נודע שהציון איננו בדיוק על מערת הקבר אלא בריחוק מה ממנו".

החזקה על קבר רחל

קבר רחל נמנה על האתרים המקודשים היחידים שהחזקה עליהם היתה תמיד בידי יהודים. בדורות הקודמים תבעו המוסלמים חזקה על המקום, בטענה שהוא חלק מבית הקברות המוסלמי הסמוך. הם טענו גם, שתביעתם הוכרה על-ידי השלטונות התורכיים, שאף שלחו פרוכת עם כתובות בערבית כדי לכסות על הקבר. לדבריהם המקום נכלל בשנת 1909 על-ידי הווקף בין "קברי הנביאים". הם התנגדו, על כן, לכל שינוי או תיקון במבנה הקבר בידי היהודים, אף שתמיד היתה ליהודים כניסה חופשית למקום.

המקורות מעידים, כי היהודים קיבלו את המפתח מהשומר המוסלמי האחרון במקום באמצע המאה ה-19, דהיינו, בתקופה שבה בוצאו השיפוצים בידי מונטיפיורי, והוא גם שבנה במקום חדר מבוא מיוחד למתפללים המוסלמים. בשנת 1912 ניתנה ליהודים הזכות לבצע תיקונים בבניין, אך לא בחדר המבוא המוסלמי. בשנת 1921 ביקשו היהודים שוב לעשות תיקונים, אלא שהווקף המוסלמי התנגד לכך. בהתערבות הנציב העליון הבריטי נקבע, כי כל תיקון ושינוי יעשה מעתה בידי ממשלת המנדט. החלטה זו גרמה למורת רוח ברובה בין היהודים, שהגדירוה בעתונות כ"גזילת כבשת הרש". התיקונים שנעשו בהמשך, בוצעו על-ידי מחלקת העבודות הציבוריות המנדטוריות, אלא שבתוך המבנה היהודים התנגדו לכך וטענו לחזקה בלעדית.

במשך תשע-עשרה שנות שלטון ירדני לא נעשו במבנה שינויים. בשל חשיבות האתר והיותו אחד מקודשי האומה, ומתוך שאין הוא מקודש במיוחד על הערבים, הושקעו מאמצים רבים לאחר מלחמת ששת הימים, לשוות לו צורה מכובדת ולחזקו באופן הולם.

מאחר שהמקום אינו משמש את המוסלמים, הוצנע ה"מחראב" שהיה בחדר המבוא, המצבה החשופה כוסתה בפרוכת הנושאת את דברי ירמיהו (לא, טז): "ויש תקוה לאחריתך נאם ה' וישבו בנים לגבולם". על הקיר הצפוני, הפונה להר המוריה, נקבע לוח עשרת הדיברות, העשוי אבן שהובאה מהר בסיני. בסמוך לו הותקן ארון קודש, ועל גג המבנה מנורה – שינויים שהפכו את קבר רחל לבית כנסת.

לאחר פינוי בית לחם בעקבות הסכמי אוסלו, פרץ עימות חריף באשר להזקה על קבר רחל. סופו שהאתר נותר בידי ישראל (שטח C). מאחר שזהו מקום קטן ופגיע המוקף אוכלוסיה עוינת, ההומה מתפללים בעיקר בחגים ובמועדים, נערכו בו – בתוקף הנסיבות – שינויים מרחיקי לכת שפגמו מאד באופיו וביחודו. במקום הוקם מכלול גדול הכולל קירות מגן מגושמים ומגדלי שמירה וכן פרוזדור ארוך וממוגן מצפון. המבנה האינטימי והצנוע שבו נמצאת מצבת הקבר נפרץ והורחב, והוא מאפשר כיום לקלוט קהל מתפללים גדול בהרבה (תוך הפרדה בין נשים וגברים).

מבואה ומרכז מבקרים

תקציב

100,000 ₪	תכנון אדרכלי
38,000 ₪	עיצוב פנים
92,000 ₪	ריהוט
48,000 ₪	מערכות מיזוג וחימום
140,000 ₪	תצוגה
32,000 ₪	תאורה
50,000 ₪	מערכת הגברה
180,000 ₪	עמדות למוטיבים פולחניים
300,000 ₪	חזיון אור קולי + מערכות

940,000 ₪	סה"כ

עיקרי התוכנית המוצעת

א- כללי:

היזם עמותת תיירות גוש-עציון מעונינת להקים מרכז מבקרים לאוכלוסיה שרואה במקום אתר דתי, חוויתי ומקום פולחן.

הנחת עבודה: שלום אזורי, משמעותי, מעבר בטוח מירושלים לחברון ומישור החוף. האתרים: מערת המכפלה וקבר רחל הינם מושכי קהל מטיבעם הקירבה לירושלים מחד ולגוש-עציון מאידך מאפשרים השלמת תוכנית למסלול אזורי.

התוכנית ממליצה על פיתוח:

- מסלול סיור מודרך ברחבת הקבר.
- נקודות פולחן נפרדות לכל אחת מהדתות.
- תצוגה של שרידים, עדויות וצילומים מהעבר.
- מקום ישיבה לכ-100 איש היכול לשמש כאולם כנסים וארועים לתוכניות שונות כולל ארועי בת מצוה.
- פיתוח חנות לממכר מוצרי מזכרת ואבזרי קדושה.

ב-קהל היעד:

הפיתוח מכוון למשוך קהל מהאזור וממטרופולין ירושלים לצד קבוצות דתיות רחבות. קהל היעד העיקרי בשלב זה, הוא תיירות פנים, תיירים המבקרים בארץ, קבוצות תלמידים במהלך שנת הלימודים, שיגיעו לאזור במסגרת תוכנית חינוכית המשלבת הסטוריה של האזור, חיילים בתוכניות מורשת שונות, קבוצות גמלאים.

ג. אופי הפיתוח:

מוצע לטפח שטח ומבנה בעל אופי המתאים לאתר קדוש עם מתן פתרונות למבקרים מסוג זה, תוך שימוש בפינות התייחדות.

ד. חניה:

מכוניות פרטיות ואוטובוסים יחנו בשטח חניה ציבורית בצמוד למתחם הקבר.

ה. שטח הכינוס:

מוצע לפתח מגרש ארועים בקיבולת של עד 500 איש המורכב מדשאים שטחים מרוצפים ונוי, שטחים מקורים המתאימים למזג האוויר השורר במקום. בשטח זה ייערכו מסיבות בת מצווה, כנסים שונים.

ו. מבנה מרכזי:

משרד: המשרד ימוקם בקומת הכניסה. המשרד ירכז גם את פעולות השווק וגודלו המוצע יהיה כ- 20 מ"ר. שטח כינוס: שטח מקורה שיאפשר, כינוסים, מסיבות וארועים שונים.

ז. שרותים:

מוצע להקים שרותים בגודל של כ- 24 מ"ר מהם:

4 – תאים לגברים

4 – תאים לנשים

1 – תא לנכה

המבנה יותאם לנכים ובדרכי גישה נוחים.

ח. מזנון:
מוצע להקים לצד חנות המזכרות מזנון לדברים קלים – שתיה, דברי מתיקה, וכריכים.

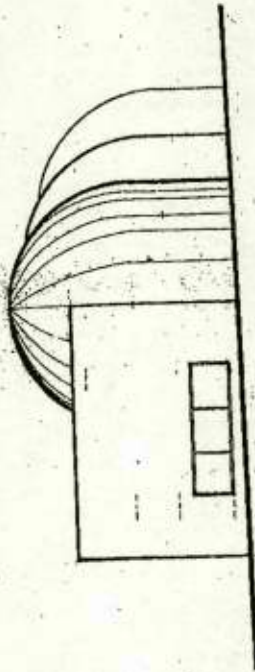
ט. כח אדם נדרש:

1	מנהל ומשווק / מתאם -
2	מדריך (לפי קריאה) -
1	חנות -
1	הסעדה -
1	נקיון -
<hr/>	
4 עובדים קבועים	סה"כ
2 עובדים עפ"י קריאה	

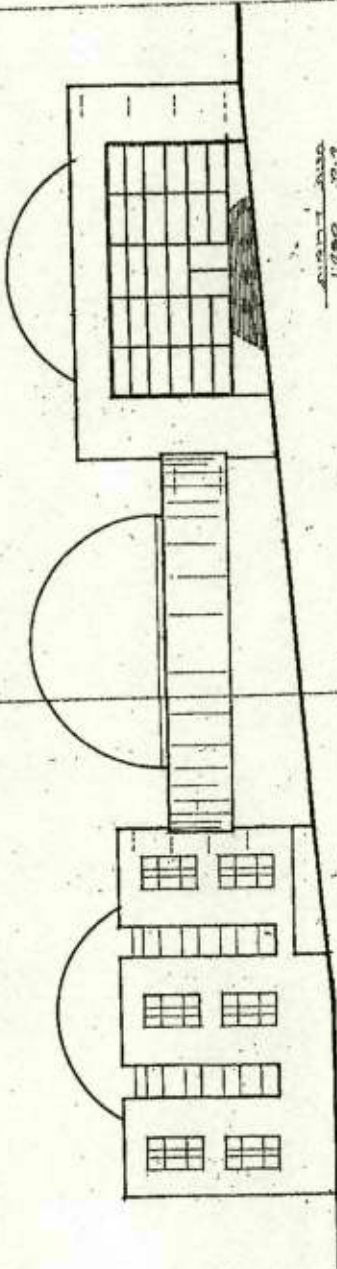
התפלגות המשוערת של המבקרים:

אחוזים	כמות	קהל היעד
25%	15,000	משפחות ופרטיים
17%	10,000	תיירות מחו"ל
		<u>קבוצות תיירות פנים</u>
34%	20,000	תלמידים
8%	5,000	גימלאים
8%	5,000	חיילים
8%	5,000	אחרים
100%	60,000	סה"כ

5

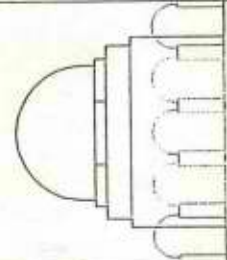
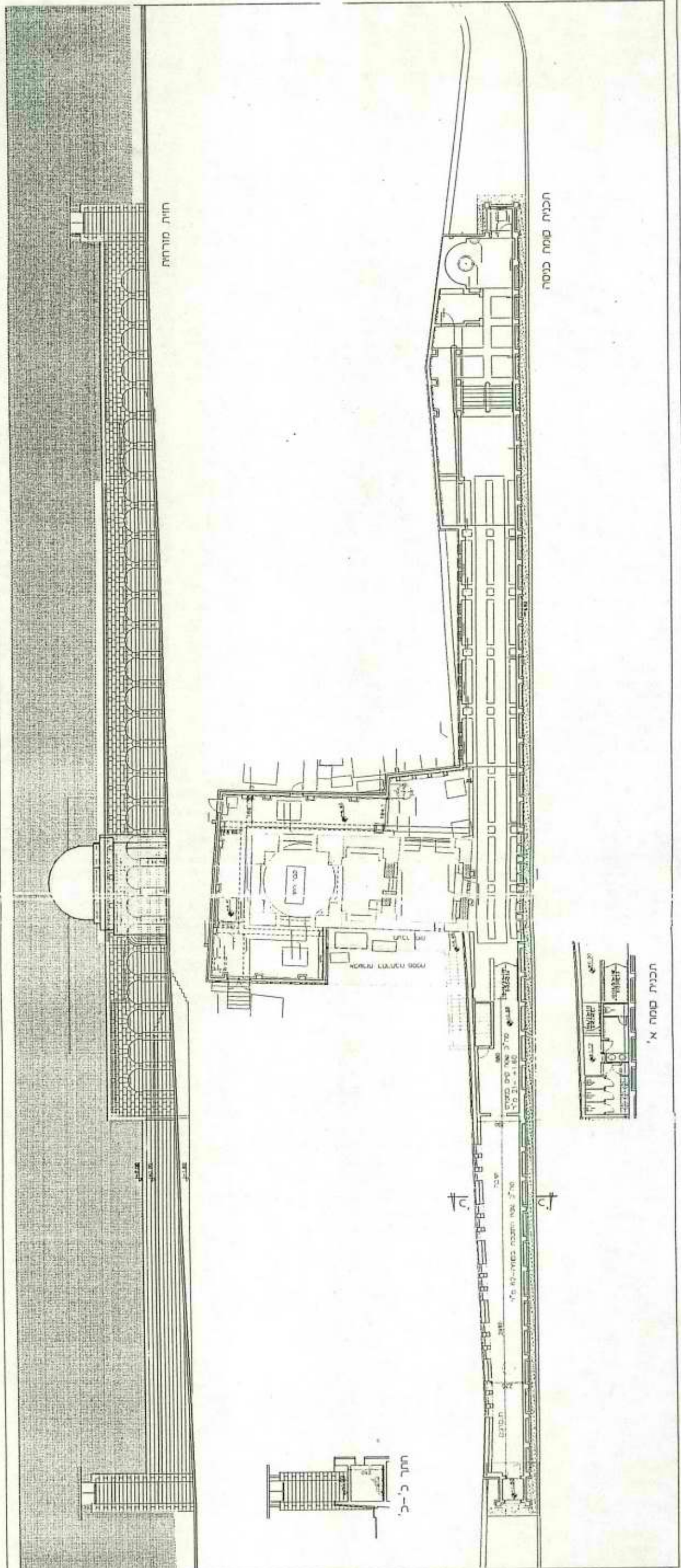

1.00 - 08211
VIEW - EAST

1.00 - 08211
VIEW - EAST

30-00-73
14-00-00-73
14-00-00-73
14-00-00-73
14-00-00-73

מתחם קבר החל

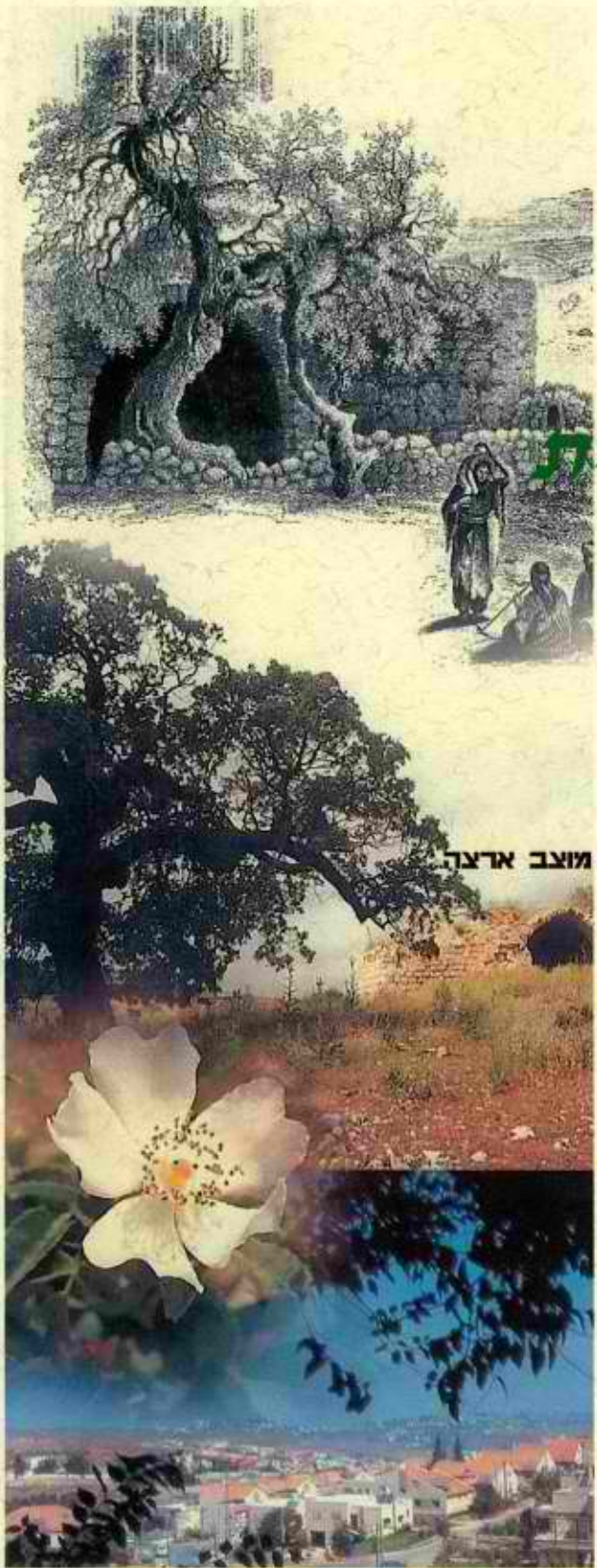
1:320

חומת שיבה ומרכז מבקרים
תחנת ה'

כ"א אדרתים
מחבנות ערים
מח' צ"א-יחידת ה' צ"א-יחידת

מבנה סמוך

בית אל -

פרוגרמה ראשונית

פברואר 2002

"זיצא יעקב מבאר שבע... ויחלום והנה סולם מוצב ארצה"

ויקרא את שם המקום ההוא בית-אל"

(בראשית, כח)

התכנית נערכה בסיוע מס"ק בקעת הירדן

קובי'ס פיתוח

ייעוץ ופיתוח תיירות

טלפון 02-5709391

פקס 025790424

תוכן העניינים

2	תקציר
8	א. רקע כללי
8	ב. רקע גיאוגרפי
9	ג. מיקום ותנועה
10	ד. אתרים תיירותיים באזור
12	ה. תכנית הפיתוח
13	ו. יתרונות וחסמים
14	ז. פירוט ההצעה
17	ח. פיתוח עסקים תיירותיים
18	ט. סופי שבוע למגזר הדתי
19	י. פיתוח סביבתי משלים
20	יא. קהלי יעד ומאפיינים
21	יב. אומדן להשקעות

תקציר מנהלים:

א. על המקום

היישוב בית אל נמצא במרכז השומרון, מרכז נסיעה קצר ממטרופולין ירושלים ומטרופולין ת"א.
היישוב הוקם בשנת 1978 אוכלוסיית היישוב מונה כ- 5000 איש מתוכם כ- 20% עולים חדשים.

ב. מטרת הפרוייקט

1. הקמת מרכז תיירותי שיכלול מרכיבים שונים הקשורים ביישוב אם "באוצרות" טבע היסטוריה ומורשת.
2. ניצול מרכז תיירות כמנוף לשינוי תדמית האזור והנחלת מורשת.
3. פיתוח והרחבה של ענף התיירות ביישוב שימשם בסיס כלכלי להתפתחותו.

ג. המצאי התיירותי

בית אל מופיעה בהיסטוריה היהודית בתקופת האבות. אברהם אבינו הקים בה מזבח ומכאן הפיץ את האמונה באל אחד. בבית אל חלם יעקב את חלומו ובו ראה את המלאכים עולים ויורדים בסולם. יעקב אף קרא למקום בית אל. בית אל מהווה אבן דרך ומקום קדוש לאורך ההיסטוריה.
בישוב מספר פרויקטים בעלי אופי תיירותי:

1. מפעל לייצור תפילין
2. מפעל לכלי כסף - יודיאקה
3. אולפני ערוץ 7
4. בית אל העתיקה
5. פיצרייה ומסעדה בשרית
6. חברת טיולים ממונעים למגזר הדתי מסורתי
7. חדרי אירוח
8. בריכה וחדר כשר
9. פינת חי

ד. יעדי ופירוט הפרויקט:

הפרויקט מיועד לציבור הדתי לאומי ולציבור הרחב, אופי הפרויקט יהיה חינוכי דידקטי ובעל עניין היסטורי ותרבותי. הקו המנחה הנו יצירה של מכלול פעילויות שיחד יהווה אטרקציה בפני עצמה. המבקר ירכיב לעצמו את מסלול הסיור בין האטרקציות לטעמו:

1. הקמת מרכז תיירותי בו תתקיים פעילות מגוונת:
 - (א). **מרכז מבקרים**: בו יוצג חזיון אור קולי בנושאי חינוך תרבות ותיירות שורשיים. בנוסף שני חדרי תצוגה, שיציגו את סיפור בית אל ומקומות נוספים חשובים באזור בפרספקטיבה היסטורית ועכשווית, בנוסף תצוגות מתחלפות מסוגים שונים: אומנות, היסטוריה סיפורי אבות, חגים ועוד. מהמרכז יצאו סיורים מודרכים אל אטרקציות שונות ביישוב.

חזיון אור קולי

החזיון יעביר ויזואלית את הערך ההיסטורי של המקום מימי אברהם אבינו עד ימינו אלה.

- א. אברהם אבינו, המזבח, "שא נא עינך", תצפית מהר חצור על כל א"י.
- ב. יעקב, החלום הסולם המלאכים.
- ג. יהושע בן נון כיבוש יריחו העי, בית אל.
- ד. תקופת השופטים, המלכים, המכבים, מערות קבורה מימי בית שני, הגלות, משפחת שרתוק, הגדוד העברי, דרך האבות.
- ה. התפתחות היישוב בימינו.

- (ב). **מרכז תרבות**: מיסוד של פעילויות תרבות שונות בעלי תוכן ייחודי לאוכלוסייה המסורתית דתית כגון: פסטיבלי חזנות (בדומה לזה שנערך בעבר בגוש קטיף), הצגות, הופעות "רוק חסידי", ימים מיוחדים לבני ובנות בר מצווה ועוד. המרכז ינצל את הפוטנציאל המקומי וההון האנושי שקיים ביישוב בתחום האומנות והפנאי. (זמרת לנשים, הצגות עם מסר ערכי, תיאטרון בובות ועוד)

2. חניון ומצפור: מוקד נוסף יהיה חורשת נופש ומצפור שתהווה בסיס יציאה לטיולים באזור.

הקמת מצפור על גג בריכת המים בהר הגבוה הצופה על כל רוחבה של א"י והאזור:

- תוסדר עליה בטיחותית לבריכה תוקם פרגולה להצללה
- מפת תחריט של הארץ המובטחת כפי שהובטחה ליעקב
- לוחות מתכת ותחריטי נוף לכל האזור
- ספסלי ישיבה.

3. מסלולי סיור

יוסדרו ארבעה מסלולי סיור:

- א. שביל המצפור, מסלול ממונע או רגלי בדרך המקיפה את פסגת ההר.
- ב. שביל האלון, מסלול רגלי למערות קבורה מימי בית שני.
- ג. שביל הגתות, מסלול רגלי לגתות ושביל הפסגה.
- ד. שביל המצוק, מסלול רגלי בטרסות עד תחילת המצוק תצפית למעיינות בית אל.

4. חוות אפריים - פינת חי המיועדת לילדים ומשפחות. תכנית להרחבה ופיתוח של החווה. בנוסף מתקיימות במקום פעילות טיפולית לילדים.

5. פעילות ייעודית למגזר הדתי מסורתי:

מיסוד והרחבת פעילות ייחודית שונות המתבססות על האטרקציות הקיימות ביישוב להם ניתן להוסיף אטרקציות נוספות: פסטיבלי מוסיקה, ירידים, פעילות מיוחדות בחגים, ימי לימוד וסיור לבני ובנות מצווה, שבתות פנויים פנויות ועוד.

6. מתחם מלונאי שיכלול 80-100 יחידות אירוח.

ה. אומדן להשקעות

פרוייקטים שעבורם בוצעה תכנון והערכה ראשונית ע"י קק"ל או היישוב:
מצורפת הערכה כלכלית לעלות הפרוייקט, עפ"י סיכום עם קק"ל מתחייבים
להשתתף בחלק משתנה במימון הפרוייקטים:

1. מצפור וחורשה:

תכנית א: תכנית ע"י אדריכל של קק"ל (יחיאל כהן)

1. עלות התכנית 40,000 ש"ח והמלצה לתיקון גדר אבן בעלות של 10,000 ש"ח
שלא כלולה בתכנית הנ"ל. התחייבות של קק"ל להשתתפות ב- 50%.
- *ההצעה הנ"ל אינה כוללת את פיתוח החורשה: שולחנות, משחקים לילדים, פחים.
2. הצעה לפיתוח הטיילת בכ - 250 אלש"ח (אפריל 2002) ללא תכנון מפורט.

תכנית ב: תכנית אדריכלית בוצעה ע"י אלי ענבר אדריכלים.

- התכנית הוגשה לקק"ל במו"מ על השתתפות במימון:
- א. פיתוח חניון נופש פעיל: כולל חניון לרכבים, שבילי הולכי רגל, מתקני נופש,
נקודות מים ומשחקים: 300,000 ש"ח.
 - ב. מצפור בריכת המים: כולל לוחות הסבר, שילוט, ספסלים, דרכי גישה מרוצפות
ומדרגות עליה לגג הבריכה: 200,000 ש"ח.
 - ג. רחבת ישיבה ותצפית: כולל רחבת ישיבה, פרגולה ונקודת תצפית:
100,000 ש"ח.

- ד. טיילת מהיישוב אל המצפור, באורך של כ- 1,250 מאות מטרים:
כולל עבודות פיתוח, ריצופים, תאורה, גינון וריהוט רחוב: 550,000 ש"ח.
- סה"כ אומדן לפרוייקט: 1,150,000 ש"ח

2. פיתוח פינת חי – חוות אפרים אומדן השקעה 666 אלש"ח השתתפות קק"ל ב-
50% מהעלויות תחילת עבודה משוער מרץ 2002.

3. הפקת חזיון אור-קולי (כולל רכישת ציוד)

הערכה ראשונית להשקעה 735,000 ש"ח

סה"כ: 2,551,000 ש"ח מתוכם 583 אלש"ח במימון קק"ל

1. סיכום והמלצות:

1. התכנית בבית אל מורכבת ממכלול של פעילויות ואטרקציות שיהיו גורם משיכה ייחודי למבקרים, ביניהם (פרט לקיימים - מפעל תפילין, ערוץ 7 מצפור, מסלולי טיול ביישוב ובטבע, חורשת נופש, פינת חי, אירוח נושאי ואירוח בשבתות, מרכז מבקרים ופסטיבלים ואירועים מיוחדים לאורך השנה. כל אלו יצרו היצע תיירותי אטרקטיבי למטיילים מחד ואמצעי משמעותי בתחום הכלכלי ליצירת מקורות פרנסה נוספים לתושבי הישוב.
2. יש לראות יש לראות את הפיתוח בבית-אל כחלק ממכלול אטרקציות אזורי.
3. אירוח - כיום מתקיים אירוח לא ממוסד של שבת ואירועים מיוחדים. האורחים מתארחים בפנימיות חינוך וקרוונים הפנייים בסוף שבוע. אם התפתחות התיירות והגדלת מאסת המבקרים לסוף ואמצע השבוע יש לבחון הקמת אחסון ברמה המקובלת על משרד התיירות, להערכתנו כפר נופש ברמה C.
4. בשלב זה יש להרחיב את מסורת של שבת אירוח, וליצור תכנית נושאת לקהלי יעד ספציפיים: אחת ההצעות הנה להקים במקום מרכז חזנות ומוסיקה בו תתקיימנה פעילות לימוד לאורך השנה ופעמים או שלוש בשנה יארחו בו פסטיבלי חזנות ומוסיקה, אפשרות אחרת היא לקיים פעילות לבני ובנות מצווה ועוד.
5. מרכז מבקרים - באופן כללי עלות של מבנה מסוג זה היא גבוהה ביותר, הפעילות המתקיימת בו אינה מחזירה את ההשקעה הראשונית הגבוהה ולכן:
 - א. סוכם כי בשלב הראשון הפעילות תתקיים במועדון גיל הזהב.
 - ב. הפעילויות שהיו אמורות להתקיים במרכז המבקרים מומלץ שיהיו במבנה ציבורי שיכול להיות ממומן בסיוע מפעל הפיס וגורמים נוספים, לצורך כך יש לבצע בדיקה מעמיקה.
 - ג. יש להרחיב ככל האפשר את הפעילות המתבצעת במרכז.

6. ניתן להדק את הקשר של תושבי בית-אל עם הבסיסים הסמוכים והצבא, בצורת פעילות משותפת כדי לחזק ולהדגיש את הקשר בין השרות הצבאי למקום.

7. לקידום ענף התיירות נדרשים תקציבים לפיתוח תשתיות. בהמשך לתחילת עבודה שנעשית ע"י הקק"ל - השלמה לפרוייקטים מבוצעים ולפרוייקטים חדשים. (ראה סעיף ה בעמוד קודם)

הפרוגרמה:**א.רקע כללי**

היישוב בית אל הוקם בכ' בחשוון תשל"ח ע"י גרעין קטן של משפחות ורווקים, כעבור 10 חודשים הצטרפו אליהם כ- 15 משפחות נוספות לאתר הקבע הנוכחי. כיום מונה היישוב כ- 5000 נפש מתוכן לצמוח לכ - 20,000 נפש. מיושב ע"י המגזר הדתי, וכן עולים חדשים המהווים כ- 20% מסה"כ האוכלוסייה. ביישוב מספר רב של מוסדות חינוך: ישיבה גבוהה, שתי ישיבות תיכוניות, שתי אולפנות, שני בתי ספר יסודיים תלמוד תורה. בנוסף אליהם מוסדות לנוער צעיר יותר. אוכלוסיית התלמידים המגיעים למוסדות הללו, מבית אל ויישובי האזור מונה כ- 3000 תלמידים. בנוסף קיימים מפעלים ייחודים ביישוב כגון ערוץ 7, מפעל ליודיאקה ומפעל לתפילין. בית אל מופיעה לאורך ההיסטוריה היהודית מתקופת האבות: אברהם אבינו הקים בה מזבח ומכאן הפיץ את האמונה באל אחד, בבית אל חלם יעקב את חלומו ובו ראה מלאכים עולים ויורדים בסולם, סיפור דבורה הנביאה ששפטה את ישראל בין בית-אל ובין הרמה, שמואל הנביא ועוד.

ב. רקע גיאוגרפי

היישוב נמצא ברצועה המרכזית של הרי יהודה – במת ההר, בבמת בית אל. זו רמה הררית, הנשענת על אגפו הדרומי של קמר רמאללה. הפסגה הגבוהה של הרכס נישאות לרום של 1,016 מ' הר חצור והר עינטיס- פסגת יעקב הסמוך ליישוב מתנשא 909 מ'. למזרח הבמה אופייני נוף גבעות מתון ויש בו בקעות רחבות ורדודות. נוף זה מודגש בגלל פעילות קארסטית מפותחת באזור. באזור זה מצויים גם כמה עמקים קטנים חסרי ניקוז חיצוני, הוקם שדה התעופה עטרות, שהוא היחידי בכל שדרת ההר המרכזית של ארץ ישראל. משקעים: בגוש המרכזי הגבוה של הרי יהודה שורר אקלים ים תיכוני לח למחצה עם כמויות גשמים שנתיות ממוצעות מעל 450 מ"מ.

ג. מיקום ותנועה

היישוב ממוקם צפונית לראמלה סמוך לכביש 60 - הציר המרכזי המחבר בין ירושלים, רמאללה ושכם.
יישובים יהודים סמוכים:
עפרה, פסגות, כוכב יעקב, תל-ציון, גוש שיעלה, גוש שלמונים וכוכב השחר.
בית אל נמצאת במרחק של כ- 20 דקות נסיעה מירושלים וכ- 50 דק' נסיעה מת"א.

ד. אתרים תיירותיים באזור

תל בית אל:

תל בתחום הכפר ביתין, המזוהה עם העיר המקראית החשובה בית אל, ששכנה ליד פרשת המים בהר בית אל, במרחק של 4 ק"מ מצפון מזרח לראמללה. בסמוך נמצא גם את חורבת בורגי ביתין.

שמורת טבע בית אל:

ערוץ ואדי ובו מספר מעיינות שופעים, חקלאות עתיקה, חורש ישראלי, מצוקים, ונוף מרשים. בסמוך לנחל פינת חי – חיות אפריים.

ואדי דולב נחל שופע מעיינות המהווה גבול בין הרי גופנה להר בית אל. פירוש השם נחל הדלב על שום עצי הדלב המעטים שצומחים בערוצו והם מן היחידים הצומחים בהרי יהודה והשומרון. בין מעיינות הנחל נמצא את עין אבו אל-קרזם ועין שאבו אבו דאוד. והגדול שביניהם עין דולב.

הר חצור 6 ק"מ

מתנשא לרום של 1,016 מ' מעל פני הים. נחשב כגבול מובהק בין הרי יהודה לשומרון. בשל רומו ומיקומו בלב שדרת ההר המרכזית ניתן לצפות ממנו למרחקים, בימי ראות טובה ניתן לראות את הרי יהודה עד חברון, הים התיכון ממישור החוף למן אשקלון ועד מורדות הכרמל, את ים המלח הבקעה וכל עבר הירדן במזרח, ובצפון את והר כרמל, והר חרמון.

תל שילה- היישוב עלי ממוקם בין גבעות המשקיפות על שילה שהייתה בירת הארץ במשך

369 שנה ושם שכן המשכן במשך תקופה ארוכה. בחפירות ארכיאולוגיות שנעשו בשילה נמצאו עדויות מתקופות שונות של עם ישראל וביניהם מבנים רצפות ופסיפסים מדהימים מהתקופה הביזנטית.

האתר מציע מגוון פעילויות למבקרים באזור הכוללים את דגם המשכן מצופה זהב בקני"מ של 1:20, מולטימדיה של המשכן והכלים, סיור בעיר הקדומה ובאיזור המשכן, חיזיון אור קולי, גת גדולה, חורשה לפיקניקים וגן לשמחות פרטיות.

מעלה לבונה- תצפית המשקיפה על רחבי השומרון ומרכז הארץ.

הר ערטיס - פסגת יעקב:

נישא לגובה של 909 מ', מצפור נוף מדהים, מהרי מואב במזרח, גוש דן במערב, הרי ירושלים מדרום והרי אפריים בצפון.

נבי סמואל 17 ק"מ

אתר מקודש בתחומו של כפר ערבי הרוס על הר ברום 885 מ', 6 ק"מ מצפון מערב לירושלים. מסורת, הנוכרת כבר בתקופה הביזנטית מזהה כאן את מקום קבורתו של שמואל הנביא. (הצלבנים כינו את המקום "הר השמחה", זכר לתחושתם של נושאי הצלב הראשונים, שהגיעו להר בשנת 1099 והשקיפו ממנו על ירושלים).

ה. תכנית פיתוח

1. מטרות:

- א. הקמת מרכז תיירותי בבית אל שיכלול מספר מרכיבים, ביניהם: מרכז מבקרים יעסוק בתחומי תוכן שורשיים בהקשר תיירותי, סיור ברחבי המועצה ופיתוח אטרקציה סביב המצפור והחורשה לפעילות פנאי.
- ב. העשרת ההיצע התיירותי לקהל יעד של החברה המסורתית דתית

2. יעדים:

- א. הקמת מרכז תיירותי שבבסיסו מרכז מבקרים בו יוקרן מופע מורשת על בית אל והסביבה, וסיור באתרים ביישוב (ערוץ 7, מפעל לתפילין ועוד).
- ב. מוקד נוסף יהיה חורשת נופש ותצפית שתהווה בסיס יציאה לטיולים באזור.
- ג. פיתוח והרחבה של ענף התיירות ביישוב שימשם בסיס כלכלי להתפתחותו.
- ד. ניצול מרכז תיירות כמנוף לשינוי תדמית האזור והנחלת מורשת
- ה. הקמת מתחם מלונאי שיכלול 80-100 יחידות אירוח לנושא זה יש לבצע בדיקה מקיפה שלא נכללת בהיקף עבודה זה.

1. יתרונות וחסמים

יתרונות:

אזור בו התרחשו סיפורי התנ"ך
קירבה לירושלים, תושבי מודיעין, רעות וגוש דן.
בידודו של המקום וה"שקט" הטבעי שלו
נוף בראשיתי מרהיב של הרים ומדבר
ערכי טבע רבים: שמורות, נחלים, צוקים
הומוגניות האוכלוסייה
תנועה רבה של חיילים בישוב ובסמוך לו.

חסמים:

ריחוק מצירי תיירות
מיקום בשטחי יו"ש
מודעות ציבורית נמוכה לתיירות באזור, ותדמית שלילית בקרב אוכלוסיות
מסוימות
היקף השקעות גבוה בתשתיות

ז. פירוט ההצעה

יצירת מכלול של אטרקציות ופעילויות, כאשר המבקר יוכל לבנות את הביקור בהתאם לרצונותיו.
פירוט הפעילויות השונות:

א. מרכז מבקרים: בניית מרכז מבקרים שיכיל בתוכו מספר מרכיבים:

1. מרכז היסטורי חינוכי שיכלול חדרי תצוגה ומופע אור קולי בנושאי חינוך, תרבות ותיירות שורשיים, ביניהם היסטוריה, ארכיאולוגיה, טבע ועוד.
2. מרכז תרבות ומוסיקה למגזר המסורתי דתי.

מופע אור קולי ייחודי ומרהיב:

הרעיון: פיתוח מופע אור קולי "ההר והחלום".

המופע יתמקד בנושאים ערכיים וחינוכיים שונים כגון: נושאי מורשת וסיפורת של ארץ-ישראל, כאשר בית אל הנה מוקד חשוב בסיפור זה.
החזיון יעביר ויזאלית את הערך ההיסטורי והלאומי של המקום מימי אברהם אבינו עד ימינו אלה, ונושאים ערכיים חינוכיים אחרים:

א. הבטחת הארץ והזרע:

❖ אברהם אבינו, המזבח, "שא עינך תצפית מהר חצור על כל א"י.

❖ יעקב, החלום הסולם המלאכים.

ב. מימוש ההבטחה: יהושע בן נון - כיבוש יריחו העיר ובית אל.

ג. קורות האזור מאז ועד ימינו: תקופת השופטים, המלכים, המכבים, מערות קבורה מימי בית שני, הגלות, משפחת שרתוק, הגדוד העברי, דרך האבות.

חדרי תצוגה:

כהשלמה לביקור במופע האור קולי בסמוך יוקמו שני חדרי תצוגה שיורכבו מתצוגות קבועות בנושאים מקראיים והיסטוריים וכן תצוגות מתחלפות בנושאים שונים: אומנות, ארץ ישראל, חגים, חקלאות, שמיטה ועוד.

כהמשך לביקור במרכז המבקרים יבנה מסלול סיור בין האטרקציות השונות ביישוב: מפעל לייצור כלי יודיאקה, מפעל לתפילין, ערוץ 7. כמו כן ניתן לשלב גלריות או הצגות של תערוכות אומנים מקומיים במרכז.

- מרכז שכזה יהווה גם מרכיב חשוב בשיקולים להקמת מתחם מלונאי.
- 3. מיסוד מסורת של אירועי מוסיקה ותרבות: פסטיבלים ואירועי מוסיקה שונים כגון: אירועי חזנות, רוק חסידי, מקהלות שונות, סרטים, תכנית אירוח וכו' בדומה לפסטיבל חזנות שנערך בעבר בגוש קטיף. שיערכו על בסיס חודשי כל פעם בנושא אחר ויהוו גורם משיכה נוסף לאירוח ולמטיילים באזור.
- * יש לעבות ולהרחיב את הפעילות המתקיימת במרכז, ניתן לעשות זאת ע"י השכרת המקום לפעילויות וסדנאות שונות בתחומים שונים.

מיקום: ישנן שתי אפשרויות למיקום המרכז:

- א. בתוך היישוב: הקשר בין המרכז ליישוב באפשרות זו היא הדוקה המשמעות היא כי יותר אנשים יגיעו ליישוב עצמו וישתתפו בספורים ובאטרקציות נוספות שיוקמו ביישוב כגון: גלריות, מסעדה וכו'.
- ב. על הר ערנטיס: יתרון לזה הוא יצירת הקישור בין מרכז המבקרים לאזור שכן התצפית ממנו היא לארבע כיווני שמיים, בנוסף החורשה המתוכננת היא בסמוך לו מאפשרת פעילות גם בחורשה או יצירת קישור בין שני המרכזים.

ב. חורשה ומצפור "שא את עיניך"

- הרעיון: מרכז טיולים וטבע לכל המשפחה הכולל הדרכה בטבע בשילוב תחומי תוכן כגון: חינוך, מורשת אהבת ארץ ישראל ועוד.
1. הקמת חורשה - בשיתוף עם קק"ל עפ"י תכנית אדריכלית של קק"ל.
 - החורשה תכלול:
 - ❖ נטיעה של כ- 100 עצים בוגרים.
 - ❖ בחורשה הקמת גן משחקים, מתקני נופש ושולחנות ישיבה.
 - ❖ מצפור על ראש הר ערנטיס:
- המקום המוצע הוא על גג בריכת המים החדשה:
- שילוט פנורמי על הנראה מהתצפית לכל הכיוונים
 - ספסלי ישיבה
 - הסדרת העלייה בצורה בטיחותית
 - מפת תחריט של הארץ המובטחת כפי שהובטחה ליעקב

- אלמנטים נוספים כגון: הפסוק: "שא את עינייך מן המקום... ", וסולם יעקב.

מסלולי סיור

יוסדרו ארבעה מסלולי סיור:

- ה. שביל המצפור, מסלול ממונע או רגלי בדרך המקיפה את פסגת ההר.
- ו. שביל האלון, מסלול רגלי למערות קבורה מימי בית שני.
- ז. שביל הגתות, מסלול רגלי לגתות ושביל הפסגה.
- ח. שביל המצוק, מסלול רגלי בטרסות עד תחילת המצוק תצפית למעיינות בית אל.
- ט. שביל המעיין, מעיין ובריכה פעילים במדרון המזרחי של ההר.

התאמה פיזית של המקום למבקרים שתכלול:

שילוט מתאים מהכניסה ליישוב

שילוט התצפיות

פרסומים והכוונה על מסלולי הטיול באזור

ח. פיתוח עסקים תיירותיים

בבית אל ישנם מספר עסקים שניתן לשוות להם אופי תיירותי כדי ליצור מכלול ואטרקציות נוספות ליישוב. ביניהם: שתי מסעדות (חלבית ובשרית), פינת חי עם הפעלות לילדים וחברה העוסקת בטיולי ג'יפים למגזר המסורתי דתי. כחלק מהפיתוח התיירותי של היישוב יש לפתח בו עסקים תיירותיים אשר ישתלבו עם אופי התיירותי המיוחד במקום. עסקים תיירותיים מומלצים לפיתוח:

1. יצירת מסגרת של ספורט וטיול בטבע הכולל: ע"י פיתוח מסלולי הסיור הקיימים והוספה - סימון עפ"י דרגת קושי, יצירת שבילי אופניים, ספורט היתולי לכל המשפחה, באופן שיתאים למשפחה המסורתית. המסלולים יודרכו ע"י מדריכים מקצועיים מהמקום.
2. מסעדה או בית קפה בנוסף לפיצרייה ומסעדה מומלץ לפתח במקום מסעדה נוספת שתשרת בעיקר ציבור דתי - מסורתי אשר מיועד להיות פלח הלנים העיקרי ביישוב. במסעדה יוגש מזון ביתי כשר למהדרין. בנוסף לארוחות שיוגשו בה היא תספק מזון וציוד לפיקניקים בחיק הטבע.
3. צימרים: יש לבחון פיתוח מערך צימרים לסקטור הדתי מסורתי שיהנה מיתרונות המקום, במקום מתחם מלונאי.
4. פעילויות ייחודיות למגזר הדתי ניתן לארגן פעילויות ייחודיות למגזר אוכלוסייה זה אשר יכללו: ערבי חזנות וזמר חסידי יצירת מסגרת של הרצאות וימי עיון בנושאים שונים טיולים מאורגנים להכרת האזור בשילוב עם פעילות חינוכית שבת חתן בר-מצוות

ט. סופי שבוע ופעילות ייחודית למגזר הדתי מסורתית

בבית אל מתקיימת היום פעילות לא ממוסדת של אירוח בסופי שבוע, אנו מציעים למסד פעילות מסוג זה שתתבסס על היצע האטרקציות ביישוב בשילוב עם תכניות בעלות מסר חינוכי/היסטורי:

1. אירוח בסופשבוע בעלי תוכן שונה לסקטור דתי, לאומי, מסורתי - היתרונות הברורים של בית-אל הם במיקומה הגיאוגרפי, הטומן בחובו מזג אויר צח וקריר גם בקיץ וכן אוירת שבת ייחודית בכל רחבי היישוב וכן אתריים ייחודים בעלי עניין למגזר המדובר.
- האירוח יכלול לינה בצימרים או בקרוונים באווירה ייחודית, סעודת ליל שישי משותפת במסעדה בה יוגשו מאכלים ביתיים. לאחר הסעודה תתקיים במקום פעילות חברתית: שירה בצוותא של זמירות שבת, הרצאות ושיעורים בנושא פרשת השבוע, נושאים תורניים ואקטואליים אחרים. בשישי או שבת טיול מודרך לאתרים בקרבת היישוב המתאימים לשבת או המשך פעילות ביום א'. אפשרויות נוספות ליצור סוף שבוע חזנות משולב עם סיור באזור, פנויים פנויות או כל תוכן אחר.
- יצירת דפוסים שונים של שבת אירוח שישלבו פעילות אטרקטיבית עם סיור באזור, הנאה מאווירת המקום וערך מוסף חינוכי לפעילות.
2. פעילויות של בתי ספר - יצירת חבילות של ימי טיול וסיור באטרקציות השונות בבית אל.
- לדוגמא: סיור בני מצווה שיכלול ביקור במפעל ליצור תפילין, הדרכה על האזור שתכלול מופע אור קולי ולאחר תצפית וטיול.
3. פסטיבלים נושאים דו או תלת שנתיים בנושאים שונים: חזנות, מוסיקה ועוד.

י. פיתוח סביבתי משלים למרכז תיירותי

פיתוח המתחם הציבורי שיכלול:

- ❖ שילוט והכוונה בין האטרקציות השונות ביישוב,
- ❖ פיתוח מרכז היישוב צמחייה ונוי.
- ❖ טיילת - ציר הליכה או צעידה לתושבים ולאורחים שיתפקד כטיילת מוארת ובו תצפיות מתוכננות.
- ❖ פיתוח הכניסה ליישוב: תאורה, צמחייה, הכוונה.
- ❖ פיתוח דרכי גישה והכוונה לאתר הארכיאולוגי.

יא. קהל יעד ומאפיינים

תושבי ישובים סמוכים
מטיילים ממרכז הארץ
אוכלוסייה דתית לאומית
אוכלוסייה חרדית בעלת צרכים מיוחדים
טווח גילאים רחב
משפחות
בעלי מודעות וחובבי ספורט אתגרי וטבע
בתי ספר מירושלים וכל הארץ
חיילים המשרתים באזור
תנועות נוער - בני"ע, עזרא ואריאל
אולפנות
ישיבות תיכוניות
כיתות בר ובת מצווה

י.ב. אומדן להשקעות

פרוייקטים שעבורם בוצעה תכנון והערכה ראשונית ע"י קק"ל או היישוב:
מצורפת הערכה כלכלית לעלות הפרוייקט, עפ"י סיכום עם קק"ל מתחייבים
להשתתף בחלק משתנה במימון הפרוייקטים:

1 מצפור וחורשה:

תכנית א: תכנית ע"י אדריכל של קק"ל (יחיאל כהן)

1. עלות התכנית 40,000 ש"ח והמלצה לתיקון גדר אבן בעלות של 10,000 ש"ח שלא כלולה בתכנית הנ"ל. התחייבות של קק"ל להשתתפות ב- 50%.
- * ההצעה הנ"ל אינה כוללת את פיתוח החורשה: שולחנות, משחקים לילדים, פחים.
2. הצעה לפיתוח הטיילת בכ - 250 אלש"ח (אפריל 2002) ללא תכנון מפורט.

תכנית ב: תכנית אדריכלית בוצעה ע"י אלי ענבר אדריכלים.

התכנית הוגשה לקק"ל במו"מ על השתתפות במימון:

- א. פיתוח חניון נופש פעיל: כולל חניון לרכבים, שבילי הולכי רגל, מתקני נופש, נקודות מים ומשחקים: 300,000 ש"ח.
- ב. מצפור בריכת המים: כולל לוחות הסבר, שילוט, ספסלים, דרכי גישה מרוצפות ומדרגות עליה לגג הבריכה: 200,000 ש"ח.
- ג. רחבת ישיבה ותצפית: כולל רחבת ישיבה, פרגולה ונקודת תצפית: 100,000 ש"ח.
- ד. טיילת מהיישוב אל המצפור, באורך של כ- 1,250 מאות מטרים: כולל עבודות פיתוח, ריצופים, תאורה, גינון וריהוט רחוב: 550,000 ש"ח.
- סה"כ אומדן לפרוייקט: 1,150,000 ש"ח

2. פיתוח פינת חי – חוות אפרים אומדן השקעה 666 אלש"ח השתתפות קק"ל ב- 50% מהעלויות תחילת עבודה משוער מרץ 2002.

3. הפקת חזיון אור-קולי (כולל רכישת ציוד)

הערכה ראשונית להשקעה 735,000 ש"ח

סה"כ: 2,551,000 ש"ח מתוכם 583 אלש"ח במימון קק"ל

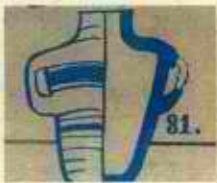
עיריית תל אביב
הישוב תל אביב
מחלקת תרבות
מוזיאון תל אביב
מס' 81

עפרה

מס"ק בקעת הירדן

מוזיאון אוצרות בנימין

בעפרה

קובי"ס פיתוח בע"מ
יעוץ ופיתוח כלכלי ותיירותי

ת.ד 9732 ירושלים

טלפון 02-5709391

פקס 02-5790424

אפריל 2002

	תוכן העניינים :
2	תקציר מנהלים
	פרק א' - רקע
7	א. רקע גיאוגרפי
7	ב. מיקום ותנועה
8	ג. מצאי קיים של מוסדות תיירות בעפרה
9	ד. אתרים תיירותיים באזור
	פרק ב' - התכנית
12	ה. מטרות ויעדי התכנית
13	ו. רקע
15	ז. מרכיבי הפרוגרמה
20	ח. מרכיבים נוספים
22	ט. שרותים נלווים
23	י. קהל יעד ומאפיינים
24	יא. יתרונות וחסמים לפרוייקט
25	יב. אומדן השקעות
26	יג. שלביות הפרוייקט

תקציר מנהלים1. רקע גיאוגרפי:

עפרה- הישוב נמצא ברצועה המרכזית של הרי יהודה – במת ההר. זו רמה הררית, הנשענת על אגפו הדרומי של קמר רמאללה. הפסגה הגבוהה של הרכס נישאות לרום של 1,016 מ' הר חצור והר ע'נטיס- פסגת יעקב הסמוך ליישוב בית אל ומתנשא ל-909 מ'. למזרח הבמה, אופייני נוף גבעות מתון, ויש בו בקעות רחבות ורדודות. הייחוד של נוף זה, מודגש בגלל פעילות קארסטית מפותחת באזור.

2. מכלול תיירות בעפרה

פרוייקט המוזיאון היינו חלק מתכנית מסגרת רעיונית, לפיתוח מכלול תיירות בעפרה. תחום התוכן המרכזי בו יעסוק המוזיאון, הוא תופעת הקארסט בארץ בכלל ובעפרה בפרט. באזור עפרה מצויות כ- 13 מערות, שחלקן ניתן להסדיר לכניסה של מבקרים.

תיירות מערות בעולם היינו תחום הולך ומתפתח. כבר היום מגיעים מאות אנשים העוסקים בתחום מכל העולם לבקר באתרי המערות בארץ. ה"פיגורה" המקצועית לנושא המערות הוא "המרכז לחקר המערות" מטעם האוניברסיטה העברית בירושלים, שהוא המרכז היחידי העוסק בתחום בארץ. כהשלמה למסגרת התוכן, יציג המוזיאון מכלול היבטים על ארץ ישראל בכלל ונופי בנימין בפרט בהם: היסטוריה, מורשת, דת, גיאוגרפיה, אומנות, יישוב האזור ועוד. המוזיאון מהווה בעצם את המרכז התכני-ייצוגי לשאר הפעילויות התיירותיות באזור וקושר אותם יחד, במחשבה כי הקרבה בין הפרוייקטים תיצור הפריה, שתטיב עם הגורמים השונים המעורבים.

3. תיירות מערות:

תחום תיירות מערות הוא תחום פעיל ומפותח בעולם ובשנים האחרונות תופס תאוצה גם בארץ. סוג זה של פעילות מתאים לקהל יעד העוסק באקו-טוריזם וכן לחוקרים, סטודנטים וקהל יעד מגוון יותר שניתן לעניינו בנושא.

4. מרכיבי פרוגרמה:**❖ המוזיאון:**

ליבו של המוזיאון יעסוק בתופעת הקארסט והמערות בסביבה, בנוסף ירכז ממצאים שונים בתחומים שונים, הן מן העבר הרחוק (ממצאים טבעיים, ארכיאולוגיים), והן מן העבר הקרוב (משלהי ימי העתמנים דרך ימי המנדט הבריטי, ימי שלטון ירדן ועד היום) ע"מ לשמש כמרכז לממצאים אזוריים. המקום יתפקד כמרכז פעיל ואקטיבי, ובו פרט לתצוגות: מרכז לימודי, אודיטוריום, ארכיון, מרכז לסיורים וטיולים באזור, ושירותים למבקרים כגון מסעדה וחנות מזכרות.

5. מסגרת תכנית רעיונית למוזיאון:**א. תערוכה מרכזית – קארסט ומערות.**

❖ התצוגה המרכזית תעסוק בנושא מערות הקארסט כאטרקציה ייחודית בארץ: התצוגה תהווה את המרכז הלימודי מחקרי לפרוייקט פארק הקארסט שהוא השלוחה החיצונית למוזיאון ותוקם בשלב השני.
* התצוגה תהווה חלק בלתי נפרד מתכנית שתכלול את הפעילות במוזיאון וסיור במערות.

❖ ניתן ליצור שיתוף פעולה עם המרכז לחקר מערות מטעם האוניברסיטה העברית, בראשותו של ד"ר עמוס פרומקין, מרכז זה הוא היחידי בארץ מסוגו.

ב. תערוכות משניות:

התערוכות הנ"ל מעניקות את סיפור המסגרת לתצוגה העקרית:

1. "ארץ בנימין" – תערוכה הבנויה במרחבים שונים:

המבקר במוזיאון יעבור במספר מרחבים אשר יציגו את המונח "ארץ בנימין" למשמעויותיו השונות ולמגוון התקופות. דוגמאות למרחבים:

❖ מרחב תשתית – אינפראסטרוקציה וכיו"ב

❖ מרחב ביוטכני – צואת החי והצומח

❖ מרחב אנוש – האדם בפנימין לתקופותיו השונות.

2. מפגש עם נופי עבר:

התצוגה תאפשר הכרות עם התרבות החומרית והיום-יומית בארץ בנימין ובמרחב המקראי בכלל, ותשחזר המחשה ויזואלית לאירועים היסטוריים. עפרה ממוקמת בלב אזור שהיה מיושב בעבר ויש בו שרידים רבים. כהשלמה לתצוגה יוכלו המבקרים לצאת לסיורים באתרים רלוונטים באזור כגון: שומרות, טרסות לעיבוד חקלאי, בור המים בשולי המטע ועוד. ניתן להתאים את התצוגה או הפעילות בהתאם לדרישת הקהל או בהתאם למוקד "נופי מקרא ומשנה" – הכולל בתי בד, גתות, שומרות, טרסות חקלאיות, בורות מים ועוד.

ג. תצוגות מתחלפות בנושאים שונים ביניהם: תיירות מערות בארץ ובעולם, תמונות מהעולם בנושא מערות, אומונות מקומית, תצוגות של יצירות מהפעילויות השונות הנערכות במוזיאון ועוד.

6. מרכיבים נוספים במרכז:**אולם הקרנה והרצאות:**

במקום יוקם אודיטוריום שימשש לכינוסים שונים. בו יתבצעו הקרנת סרטים - כחלק מהביקור מוזיאון והרצאות בנושאים שונים.

מרכז לימוד ומחקר:

פרט לפעילות השוטפת של המכון לחקר מערות, ניתן לערוך במרכז פעילויות חינוכיות מגוונות. המרכז יכלול מרכז מידע ויציע פעילות לימודית ומחקרית בתחומים שונים ועפ"י דרישת קהל היעד השונים.

ספריה וארכיון:

במקום יפתחו ספריה וארכיון שירכזו חומר כתוב וממוחשב בנושאים רלבנטיים לתחומי הידע במוזיאון: התיישבות, טבע, איכות סביבה, היסטוריה ועוד.

המרכז יכול להציב את עפרה כמקום מרכזי בתיירות האזור, ומקושרת לאתרים נוספים, ביניהם: שילה, בית אל, מודיעין וכו'.

7. אומדן השקעות:

מרכיב	פירוט	אומדן השקעה
1. תשתיות	עבודות עפר, קירות תמך, מגרשי חניה, חשמל, מים ביוב	0.75 מיל ש"ח
2. מבנה		3.25 מיל ש"ח
3. שירותים נלווים	משרדים, לובי, שירותים	0.5 מיל ש"ח
❖ סה"כ		4.5 מיל ש"ח

י.ג. שלביות הפרוייקט:

שלב א' – הקמת המוזיאון ופעילות בנושא המערות.

שלב ב' – הרחבת התצוגה

שלב ג' – הרחבת הפעילות ויצירת מכלול תיירות בעפרה שמרכזו במוזיאון לחקר מערות.

בשלב מתקדם קיימת תכנית הרחבה עתידית, למתחם המוזיאון ולהיצע התיירות.

התכנית מתייחסת להקמה של מרכז נופש פעיל בסמוך למוזיאון, שתכלול: חדרי

אירוח, בריכת שחייה ומגרשי ספורט.

פרק א' - רקע

א.רקע גיאוגרפי:

עפרה- הישוב נמצא ברצועה המרכזית של הרי יהודה – במת ההר. זו רמה הררית, הנשענת על אגפו הדרומי של קמר רמאללה. הפסגה הגבוהה של הרכס נישאות לרום של 1,016 מ' הר חצור והר ע'נטיס- פסגת יעקב הסמוך לישוב בית אל ומתנשא ל-909 מ'. למזרח הבמה אופייני נוף גבעות מתון ויש בו בקעות רחבות ורדודות. נוף זה מודגש בגלל פעילות קארסטית מפותחת באזור. באזור זה מצויים גם כמה עמקים קטנים חסרי ניקוז חיצוני, הוקם שדה התעופה עטרות, שהוא היחידי בכל שדרת ההר המרכזית של ארץ ישראל.

משקעים: בגוש המרכזי הגבוה של הרי יהודה שורר אקלים ים תיכוני לח למחצה עם כמויות גשמים שנתיות ממוצעות מעל 450 מ"מ.

ב. מיקום ותנועה:

הישוב ממוקם צפונית לראמלה סמוך לכביש 60 - הציר המרכזי המחבר בין ירושלים, רמאללה ושכם.

יישובים יהודים סמוכים:

בית-אל, פסגות, כוכב יעקב, תל-ציון, גוש שיעלה, גוש טלמונים, כוכב השחר, עלי, מעלה לבונה, רימונים ומעלה מכמש.

עפרה נמצאת במרחק של כ- 20 דקות נסיעה מירושלים וכ- 50 דקי נסיעה מת"א.

ג. מצאי קיים של מוסדות תיירותיים בעפרה:

❖ מרכז אוניברסיטאי לחקר מערות מטעם האוניברסיטה העברית:
 המרכז הינו המרכז היחידי בארץ לחקר מערות. המרכז ממוקם בעפרה בעקבות
 ריבוי מערות הקארסטיות, כ- 13 במספר.
 תיירות מערות הינו תחום הולך ומתפתח בארץ ובעולם, בימים כתיקונם מגיעים
 לארץ מאות מבקרים המתנקזים אל המרכז בעפרה.

❖ בית ספר שדה:

בית הספר קיים 27 שנים. כיום בעקבות המצב בארץ מפוצלת הפעילות של בית
 הספר, כאשר מערך ההדרכה וההכשרה נמצא בעפרה בעוד ההדרכות ופעילויות
 אחרות מתבצעות בתחומי הקו הירוק. המדריכות בבית הספר הינן בעיקר מורות
 חיילות.

בבית ספר שדה אכסניה ל- 200 מיטות.

❖ מדרשה ללימודי ארץ ישראל ויהדות:

במקום מתקיימים מפגשים וסדנאות בנושאים שונים הקשורים יהדות, מורשת
 וארץ ישראל. הפעילות מתקיימת בעיקר בסופי שבוע – מחמישי עד שבת.

❖ מרכז מסחרי:

יש להתאימו ולשלבו במכלול הפעילות התיירותית בעפרה.

❖ מסעדה:

המסעדה ממוקמת בכניסה ליישוב ויש להתאימה לפעילות תיירותית אינטנסיבית
 יותר.

ד. אתרים תיירותיים באזור:

הר חצור -

מתנשא לרום של 1,016 מ' מעל פני הים. נחשב כגבול מובהק בין הרי יהודה לשומרון. בשל רומו ומיקומו בלב שדרת ההר המרכזית ניתן לצפות ממנו למרחקים, בימי ראות טובה ניתן לראות את הרי יהודה עד חברון, הים התיכון ממישור החוף למן אשקלון ועד מורדות הכרמל, את ים המלח הבקעה וכל עבר הירדן במזרח, ובצפון את והר כרמל, והר חרמון. יתכן שהר חצור הוא בעל חצור, הנזכר במקרא פעם אחת: במשתה-גוזזים "בבעל חצור אשר עם אפרים" (שמואל ב' י"ג, כג) נקם אבשלום את נקמת תמר אחותו מאמנון.

תל בית אל -

תל בתחום הכפר ביתין, המזוהה עם העיר המקראית החשובה בית אל, ששכנה ליד פרשת המים בהר בית אל, במרחק של 4 ק"מ מצפון מזרח לרמאללה. בסמוך נמצא גם את חורבת בורג' ביתין.

שמורת טבע בית אל -

ערוץ ואדי ובו מספר מעיינות שופעים, חקלאות עתיקה, חורש ישראלי, מצוקים, ונוף מרשים.

בסמוך לנחל פינת חי – חיות אפריים.

ואדי דולב -

ואדי דולב נחל שופע מעיינות המהווה גבול בין הרי גופנה להר בית אל. פירוש השם נחל הדולב על שום עצי הדולב המעטים שצומחים בערוצו והם מן היחידים הצומחים בהרי יהודה והשומרון. בין מעיינות הנחל נמצא את עין אבו אל-קרזם ועין שאבו אבו דאוד. והגדול שביניהם עין דולב.

תל שילה -

היישוב עלי ממוקם בין גבעות המשקיפות על שילה שהייתה בירת הארץ במשך 369 שנה ושם שכן המשכן במשך תקופה ארוכה. בחפירות ארכיאולוגיות שנעשו בשילה נמצאו עדויות מתקופות שונות של עם ישראל וביניהם מבנים רצפות ופסיפסים מדהימים מהתקופה הביזנטית. האתר מציע מגוון פעילויות למבקרים באזור הכוללים את דגם המשכן מצופה זהב בקני"מ של 1:20, מולטימדיה של המשכן והכלים, סיור בעיר הקדומה ובאיזור המשכן, חיזיון אור קולי, גת גדולה, חורשה לפיקניקים וגן לשמחות פרטיות.

מעלה לבונה -

תצפית המשקיפה על רחבי השומרון ומרכז הארץ.

הר ערטיס - פסגת יעקב:

נישא לגובה של 909 מ', מצפור נוף מדהים, מהרי מואב במזרח, גוש דן במערב, הרי ירושלים מדרום והרי אפריים בצפון.

נבי שמואל 20 ק"מ

אתר קדוש בתחומו של כפר ערבי הרוס על הר ברום 885 מ', 6 ק"מ מצפון מערב לירושלים. מסורת, הנזכרת כבר בתקופה הביזנטית מזהה כאן את מקום קבורתו של שמואל הנביא. (הצלבנים כינו את המקום "הר השמחה", זכר לתחושתם של נושאי הצלב הראשונים, שהגיעו להר בשנת 1099 והשקיפו ממנו על ירושלים).

פרק ב' – הפרוגרמה המוצעת לפיתוח המוזיאון

ה. מטרות ויעדי התכנית:

מטרה: הקמת מרכז ארצי לחקר מערות שיכיל מוזיאון ומרכז מחקר, כמו כן יתפקד כמרכז למגוון הפעילויות והאטרקציות הקיימות והעתידיות בעפרה ובאזור.

כהרחבה ובהקשר לנושא המערות יוצגו במקום מוצגים נוספים בנושא "ארץ בנימין" לתקופותיה השונות – החל במבנה השטח, מבט על החי והצומח, דרך אירועים היסטוריים שונים, רצף התיישבות והדתות השונות בסביבה.

יעדי משנה:

1. יצירת מרכז בין-לאומי לחקר ותיור המערות באזור בפרט ובארץ בכלל.
2. ביקור במוזיאון כחוויה לימודית, דידקטית פעילה.
3. המוזיאון ושאר האטרקציות התיירותיות שיקומו יהוו מנוף למקורות פרנסה לתושבי עפרה והסביבה.

1. רקע:

פרוייקט המוזיאון היינו חלק מתכנית מסגרת רעיונית, לפיתוח מכלול תיירות בעפרה. תחום התוכן המרכזי בו יעסוק המוזיאון, הוא תופעת הקארסט בארץ בכלל ובעפרה בפרט. באזור עפרה מצויות כ- 13 מערות, שחלקן ניתן להסדיר לכניסה של מבקרים.

תיירות מערות בעולם היינו תחום הולך ומתפתח. כבר היום מגיעים מאות אנשים העוסקים בתחום מכל העולם לבקר באתרי המערות בארץ. ה"פיגורה" המקצועית לנושא המערות הוא "המרכז לחקר המערות" מטעם האוניברסיטה העברית בירושלים, שהוא המרכז היחידי העוסק בתחום בארץ.

כהשלמה למסגרת התוכן, יציג המוזיאון מכלול היבטים על ארץ ישראל בכלל ונופי בנימין בפרט בהם: היסטוריה, מורשת, דת, גיאוגרפיה, אומנות, יישוב האזור ועוד.

המוזיאון מהווה בעצם את המרכז התכני-ייצוגי לשאר הפעילויות התיירותיות באזור וקושר אותם יחד, במחשבה כי הקרבה בין הפרוייקטים תיצור הפריה, שתטיב עם הגורמים השונים המעורבים.

המוזיאון יתפקד כמרכז, המאגד בתוכו את מכלול האטרקציות התיירותיות המוצעות בפיתוח היישוב עפרה והאזור. וכמרכז אטרקטיבי בעל נופך רב-גווני, שיוכל למשוך קהלים שונים.

תיירות מערות:

תחום תיירות מערות הוא תחום פעיל ומפותח בעולם ובשנים האחרונות תופס תאוצה גם בארץ. באזור עפרה יש כ- 13 מערות קארסט גדולות וידועות שניתן להיכנס אליהן באמצעות חבלים. סוג זה של פעילות מתאים לקהל יעד העוסק באקו-טוריזם וכן לחוקרים, סטודנטים וקהל יעד מגוון יותר שניתן לעניינו בנושא.

חקר מערות בעולם:

בבריטניה בלבד 250 גופים העוסקים בעניין ובארה"ב כ- 5000 המשתיכים לאיגוד מחקר המערות ומשלמים דמי חבר. לארץ מגיעים כל שנה כמה מאות של אנשים מהתחום, המתנקזים באופן טבעי אל המרכז לחקר מערות בעפרה. תחום זה יכול להוות מנוף לפעילות וליצירת קשרים עם גורמים מקצועיים בתחום.

ז. מרכיבי פרוגרמה:**❖ המוזיאון:**

ליבו של המוזיאון יעסוק בתופעת הקארסט והמערות בסביבה, בנוסף ירכז ממצאים שונים בתחומים שונים, הן מן העבר הרחוק (ממצאים טבעיים, ארכיאולוגיים), והן מן העבר הקרוב (משלהי ימי העתמנים דרך ימי המנדט הבריטי, ימי שלטון ירדן ועד היום) ע"מ לשמש כמרכז לממצאים אזוריים. המקום יתפקד כמרכז פעיל ואקטיבי, ובו פרט לתצוגות: מרכז לימודי, אודיטוריום, ארכיון, מרכז לסיורים וטיולים באזור, ושירותים למבקרים כגון מסעדה וחנות מזכרות.

1. פירוט רעיוני לתצוגות:

המוזיאון יציג תערוכות קבועות בנושאי תוכן מגוונים, כאשר התערוכה המרכזית תעסוק בתופעת קארסט וחקר מערות. שאר התצוגות ימחישו מרכיבים מתחומים שונים הקשורים לארץ בנימין: היסטוריה, ארכיאולוגיה, גיאוגרפיה, חיי יום-יום ועוד.

2. תערוכה מרכזית – קארסט ומערות.

❖ התצוגה המרכזית תעסוק בנושא מערות הקארסט כאטרקציה ייחודית בארץ:

התצוגה תהווה את המרכז הלימודי מחקרי לפרוייקט פארק הקארסט שהוא השלוחה החיצונית למוזיאון ותוקם בשלב השני.

תצוגות אפשריות במוזיאון:

א. מחזור המים והחומר בטבע

ב. ייחודם של נופי הקארסט והשימוש בהם.

ג. הקארסט והאדם: בניה ובעיותיה, זיהום מי תהום, שימוש במערות ועוד.

ד. תמונות ומוצגים מהאזור: נטיפים, זקיפים, תופעות טבעיות שיש במערות.
* התצוגה תהווה חלק בלתי נפרד בסיוורים בשטח בתחום מערות.

❖ ניתן ליצור שיתוף פעולה עם המרכז לחקר מערות מטעם האוניברסיטה העברית, בראשותו של ד"ר עמוס פרומקין, מרכז זה הוא היחידי בארץ מסוגו.

3. פעילויות נוספות שיערכו במסגרת הנושא:

❖ פירסומים תלת שנתיים בנושא מערות בארץ ובעולם: המגזין יפרט על פעילות מחקרית שנעשית בתחום ובנוסף פירוט על פעילות תיירותית, אתגרית, ספורטיבית שנערכת בארץ ובעולם.

❖ "מועדון חובבי המערות"- במסגרת המועדון תתקיימנה הרצאות, פעילויות ועידכון שוטף על המתרחש במוזיאון ופעילויות שונות בתחום המחקרי. תחום המערות בארץ אינו מפותח דיו ולכן הקמת מרכז שכזה ויצירת קשרים עם מרכזים דומים בעולם יכולה לתרום רבות לפיתוח התחום בארץ.

❖ יצירת קשר עם מועדון "תאום" בעולם ויצירת משלחות משותפות. בשת"פ עם המכון לחקר מערות.

3. תערוכות משניות:

התערוכות הנ"ל מעניקות את סיפור המסגרת לתצוגה העקרית, כמו כן ניתן ליצור קשר ביניהן ע"י קישור כגון: שימוש האדם במערות וכו'.

א: "ארץ בנימין" – תערוכה הבנויה במרחבים שונים:

המבקר במוזיאון יעבור במספר מרחבים אשר יציגו את המונח "ארץ בנימין" למשמעויותיו השונות ולמגוון התקופות. דוגמאות למרחבים:

❖ מרחק תשתית – איאולוניה, טופולרפיה וכיו"ב

פירוט התצוגות האפשריות:

- מפות ותבליטים של אזור בנימין והסביבה.
- גבולות בנימין (השבט) והר בית אל (הגיאוגרפי) עפ"י הדעות השונות במחקר.
- קרקע ומסלע: עבר גיאולוגי, ביחסי גומלין עם "פארק הקארסט" או התערוכה הנפרדת אודות תופעת הקארסט באזור.
- אקלים בבנימין: משקעים, מים, נגר עילי מאגרים ומעיינות שונים (שכבה, פועם).

❖ מרחק ביולוגי – צולט החי והצומח

פירוט התצוגות האפשריות:

- עולם הצומח: מגאון הירדן, דרך בקעת הירדן למדבר בנימין עד גב ההר ומורדות המערב. יכלול מאובני צמחים, צמחים מיובשים, דגימות שונות.
- עולם החי: עפ"י התפרוסת המרחבית הנ"ל יכלול שלדים שונים, פוחלצים, מאובנים (קישור למרחב המאובנים הנמצא כשני ק"מ דרומית לעפרה).
- כחלק מהפעילות החינוכית במוזיאון ניתן יהיה לעשות במקום עבודות ביוטופ.

❖ מרחק אנוש - האדם בבנימין לתקופותיו השונות.

פירוט התצוגות האפשריות:

- האדם בבנימין- רצף שרידים מיצגי תקופות.
- דרכים בבנימין – בהתאם לתוואי השטח, מקורות מים ועוד.
- אירועים הסטוריים
- פעילויות נוספות שחזורי אירועים כחלק מהדרכות ובניית דגמים בהתאם לאופי הפעילות המתאימה לקהל היעד.

ב. מפגש עם נופי עבר:

התצוגה תאפשר הכרות עם התרבות החומרית והיום-יומית בארץ בנימין ובמרחב המקראי בכלל. ותשחזר בהמחשה ויזואלית אירועים היסטוריים. עפרה ממוקמת בלב אזור שהיה מיושב בעבר ויש בו שרידים רבים. כהשלמה לתצוגה יוכלו המבקרים לצאת לסיורים באתרים רלוונטים באזור כגון: שומרות, טרסות לעיבוד חקלאי, בור המים בשולי המטע ועוד.

ניתן להתאים את התצוגה או הפעילות בהתאם לדרישת הקהל או בהתאם למוקד "נופי מקרא ומשנה" – הכולל בתי בד, גתות, שומרות, טרסות חקלאיות, בורות מים ועוד.

ג. תצוגות מתחלפות בנושאים שונים ביניהם: תיירות מערות בארץ ובעולם, תמונות מהעולם בנושא מערות, אומנות מקומית, תצוגות של יצירות מהפעילויות השונות הנערכות במוזיאון ועוד.

ח. מרכיבים נוספים במרכז:

אולם הקרנה והרצאות:

במקום יוקם אודיטוריום שימשש לכינוסים שונים. בו יתבצעו הקרנת סרטים - כחלק מהביקור מוזיאון והרצאות בנושאים שונים. כמו כן ניתן יהיה להשתמש במקום כמקום מפגש והרצאות תרבות למבקרים ולתושבי עפרה והאזור כאחד.

מרכז לימוד ומחקר:

פרט לפעילות השוטפת של המכון לחקר מערות ניתן לערוך במרכז פעילויות חינוכיות מגוונות. המרכז יכלול מרכז מידע ויציע פעילות לימודית ומחקרית בתחומים שונים ועפ"י דרישת הקהל. מכיוון שהמקום מיועד לקהל יעד מגוון יש לאפשר פעילות מתאימה לכל קהל וקהל, לדוגמא- בתי ספר:

תכניות ייחודיות בהתאם לתכנית הלימודים

בניית תכנית של רצף ביקורים לנושאים מוגדרים

ביוטופ

ימי כייף ופעילות חריגה.

ספריה וארכיון:

במקום יפתחו ספריה וארכיון שירכזו חומר כתוב וממוחשב בנושאים רלבנטיים לתחומי הידע במוזיאון: התיישבות, טבע, איכות סביבה, היסטוריה ועוד. המבקרים במקום יוכלו להיכנס לספריה ולעיין בחומר הנמצא שם וכן להשתמש בו לשם הכנת עבודות. מרכז מידע למטיילים מרכז המידע יציע אינפורמציה על מגוון הפעילויות שיש באזור: אטרקציות ומקומות בילוי, מסלולי טיול, חברות טיולים, אכסון בתי מלון ואירוח כפרי, מסעדות וכל אטרקציה אחרת בעפרה ובאזור בכלל. המרכז יכול להציב את עפרה כמקום מרכזי בתיירות האזור, ומקושרת לאתרים נוספים, ביניהם: שילה, בית אל, מודיעין וכו.

ט. שירותי תיירות נלווים במוזיאון:

חנות מזכרות

החנות תציע מגוון של מזכרות מהמקום : תמונות, לוחות שנה, ספרים שונים, העתקים דל ממצאים : כלי חרס, תכשיטים ועוד.

חנות לאומנות מקומית

אומנים מהיישוב והסביבה יוכלו למכור את עבודותיהם במקום.

מסעדה או קפטריה

יש לבדוק הקמה של מסעדה שתשרת את קבוצות התיירים והאורחים, באי המוזיאון.

מסעדה זו תהיה ברוח התקופה והמקום – ניתן אולי לקשור אותה אל אחד מסיפורי המקרא בהם מוזכרת עפרה. עיצובה של המסעדה והתפריט יושפעו מאופי המקום וכן תמונות ואביזרי קישוט ועיצוב נוספים.

י. קהל יעד ומאפיינים:

קהל היעד מגוון, ומורכב משילוב של תחומי עניין:

1. פלח שוק מקצועי המתמחה בנושא הגיאוגרפיה של המקום בנושאים שונים: היסטוריים, קארסט ומערות. בסעיף זה נמצא אנשי אקדמיה, סטודנטים ותלמידי בית ספר מהארץ והסביבה.
1. פלח שוק נוסף שעיקרו תיירות פנים על גווניה השונים: החל ממשפחות, מטיילים ואוכלוסיות שונות ממגזרים שונים בארץ: חילוני, מסורתי, דתי וכו'.
2. צה"ל: חיילים רבים המשרתים באזור, ניתן ליצור מערכת של קשר בין הצבא למוזיאון. הקשר המדובר יעמיק את הקשר בין החיילים לשירות הצבאי ולמאפייני המקום.
3. תיירות חוץ: שעיקרה תיירות אקוטוריים, ומערות וכן תיירות חוץ של נופש.
4. פלח שוק דתי ייחודי מתייחס לצליינות נוצרית המגיעה לתור את הארץ אחר מקורות ואתרים קדושים לנצרות.

קהל היעד המגוון מצריך התאמה של תוכן ואופי ביקור עפ"י המאפיינים והצרכים היחודיים לכל פלח שוק, בהתאמה יש ליצור מגוון רחב של תכניות ופעילויות.

לדוגמא: לתיירות נוצרית - סדנאות ולימוד בדגש מקורות חיצוניים ואירוח באוירה מתאימה או לציבור חרדי-דתי - סדנאות ולמידה בדגש מקורות יהודיים.

יא. יתרונות וחסמים לפרוייקט:

יתרונות:

קירבה יחסית לירושלים, מודיעין, רעות וגוש דן.

נוף בראשיתי מרהיב

ערכי טבע רבים

הטרוגניות רבה בקרב הנושאים ותחומי העניין בהם עוסק המרכז

שילוב תכני נושאי וערכי

חסמים:

ריחוק מצירי תיירות

מיקום בשטחי יו"ש

מודעות ציבורית נמוכה לתיירות באזור

תדמית שלילית למקום בקרב אוכלוסיות מסויימות

היקף השקעות גבוה בתשתיות.

י.ב. אומדן השקעות:

אומדן השקעה	פירוט	מרכיב	
0.75 מיל ש"ח	עבודות עפר, קירות תמך, מגרשי חניה, חשמל, מים ביוב	תשתיות	.1
3.25 מיל ש"ח		מבנה	.2
0.5 מיל ש"ח	משרדים, לובי, שירותים	שירותים נלווים	.3
4.5 מיל ש"ח		סה"כ	❖

י.ג. שלביות הפרוייקט:

שלב א' – הקמת המוזיאון ופעילות בנושא המערות.

שלב ב' – הרחבת התצוגה

שלב ג' – הרחבת הפעילות ויצירת מכלול תיירות בעפרה שמרכזו במוזיאון לחקר מערות.

המוזיאון מתמקד בתופעת הקארסט והמערות באזור, בנוסף מהווה מרכז עיקרי לפעילות אטרקטיבית באזור - מה שהופך אותו למוקד משיכה לקהלי יעד מגוונים. יתרה, המוזיאון מהווה את המרכז והבסיס לשאר הפעילויות הקיימות והעתידיות בעפרה ובאזור, מה שמאפשר להרחיב את הפעילות בהדרגתיות.

בשלב מתקדם קיימת תכנית הרחבה עתידית, למתחם המוזיאון ולהיצע התיירות. התכנית מתייחסת להקמה של מרכז נופש פעיל בסמוך למוזיאון, שתכלול: חדרי אירוח, בריכת שחייה ומגרשי ספורט.